

KS. JANUSZ MARIANŃSKI

STRUKTURA SPOŁECZNO-ZAWODOWA A POSTAWY I ZACHOWANIA RELIGIJNE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

WPROWADZENIE

"Społeczność religijna - pisze G. Le Bras - odczuwa każdy wstrząs, każdą zmianę w dziejach cywilizacji. Fabryka zamiast warsztatu rzemieślniczego, powszechne nauczanie zamiast wychowania w rodzinie, rozwój kontaktów, przemieszczanie ludności ze wsi do miasta, z jednego kraju do drugiego, postęp nauk, wszystkie nowe zdobycze wieku powodują zachwianie wierzeń, praktyk, tradycyjnych obyczajów [..]"¹. Zachodzące zmiany religijno-moralne socjolog ujmuje od strony zewnętrznej, tj. w aspekcie struktur społecznych, rezygnując z mierzenia tego, co jest niewymierne w religijności. Jeżeli nawet socjologia religii "nie może dotrzeć do istoty religii, dostarcza nam wiadomości o formach zbiorowego doświadczenia i rzuca światło na ich wspólne źródło"².

Religijność ujmowana w aspekcie socjologicznym jest rzeczywistością niezwykle skomplikowaną. W naszych badaniach została ona zoperacjonalizowana zarówno w sferze świadomości /postawy, jak i na płaszczyźnie praktyk religijnych /zachowania/. Wyraża się ona znajomością i przyjęciem określonych dogmatów wiary, akceptacją i przestrzeganiem religijnych norm moralnych, realizacją czynności kultu religijnego oraz zajmowaniem określonych postaw wobec parafii i duchowieństwa. Jest to opisowa, nie zaś normatywna definicja religijności.

Pokazanie zróżnicowań postaw i zachowań religijnych w wybranych kategoriach społeczno-zawodowych jest ważne w kontekście poglądów podkreślających ujednociającą rolę religii w społeczeństwie. A. Siciński we wprowadzeniu do pracy zbiorowej pisał, że stosunek do religii nie jest czynnikiem, który odróżniałby poszczególne style życia w Polsce i dopiero studia nad specyfiką polskiego stylu życia i jego odmiennością od stylu życia innych społeczeństw ujawniłyby rolę religii jako czynnika różnicującego³. Z drugiej strony wiele wskazuje na to, że społeczeństwo - także

wiejskie - jest w trakcie kształtowania zróżnicowanych poglądów i postaw religijnych w różnych warstwach społecznych.

I. GRUPY SPOŁECZNO-ZAWODOWE A RELIGIJNOŚĆ W ŚWIETLE BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

W ramach analizy stosunków pomiędzy społeczeństwem i religią bardzo często jest wysuwany problem współzależności religijności i warstw społeczno-zawodowych. Przynależność do określonej warstwy społeczno-zawodowej jest podataką określonych społecznie wzorów życia i odpowiadających im stylów zachowań, a także determinantą poziomu praktyk i postaw religijno-kościelnych⁴. Szczegółowe analizy socjologiczne, oparte o kryterium praktyk religijnych, wskazywały na nadreprezentację, w stosunku do udziału w ogólnej populacji, ludzi biernych zawodowo /dzieci, gospodynie domowe, renciści/ wśród uczestników mszy św. niedzielnej i na niedoreprezentowanie osób z grup czynnych zawodowo⁵. Wskazywały one na szczególny rozpad więzi z Kościołem występujący u robotników⁶. Według niektórych socjologów dystansowanie się robotników od Kościoła jest efektem niesprawności Kościoła w rozwiązywaniu problemów klasy robotniczej w pierwszej fazie przyspieszonej industrializacji. Niepraktykowanie /"wielka nieobecność"/ stało się symbolem statusu i przynależności do klasy robotniczej⁷.

Badania socjologiczne w okręgu Rukry potwierdziły hipotezę, że robotnicy w mniejszym stopniu niż urzędnicy państwowi spełniają oczekiwania instytucji kościelnych w zakresie wzorów zachowań i orientacji religijnych. Im niższa była warstwa społeczna, tym słabsza więź religijna. Nieco więcej niż czwarta część badanych należących do warstwy niższej uznała się za bardzo religijnych /przeciętny wskaźnik religijności - 5,2/, nieco więcej niż trzecia część z warstwy średniej /5,6/ i prawie połowa z warstwy wyższej /5,9/. Bliższa analiza oparta o kilka aspektów religijności wykazała, że mniejsza religijność w niższych warstwach społecznych sprowadzała się do odrzucania lub obojętności wobec formalnej kościelności, przejawiającej się w zewnętrznie udokumentowanych formach religijności. Pomędzy poszczególnymi warstwami społecznymi istniały różnice w zakresie praktyk religijnych, więzi z parafią i w wypełnianiu przepisów kościelnych, natomiast nie zaznaczały się w sferze wiary i osobistej orientacji na wartości religijne⁸.

Przyjmowana w socjologii religii dość powszechnie teza o oddaleniu od Kościołów, czy nawet areligijności klasy robotniczej /niższa warstwa społeczna/, wyszukuje nową interpretację, opartą na wynikach nowszych badań socjologicznych. Robotnicy nie są zdecydowanie bardziej niereligijni niż przedstawiciele innych warstw społeczno-zawodowych, lecz tylko są mniej związani z Kościołem /według kryterium publicznych praktyk religijnych, komunikacji z parafią i postaw wobec Kościoła/. Ich wiara i więź emocjonalna z religią nie odbiega od tej, jaką reprezentują pozostałe warstwy społeczne, chociaż w formach zewnętrznych nie odpowiada ona formalnym oczekiwaniom Kościoła⁹.

W reprezentatywnych badaniach ogólnokrajowych w Republice Federalnej Niemiec w 1967 r. stwierdzono, że wśród osób czynnych zawodowo w grupie tzw. katolików katechizowanych o wyższym stopniu ortodoksji religijnej nadreprezentowani byli przedstawiciele zawodów rolniczych, niedoreprezentowani zaś pracownicy umysłowi i robotnicy¹⁰. Ze wszystkich zachodniemieckich badań socjologicznych wynika, że osoby nie pracujące zawodowo i nie stojące w centrum życia społecznego odznaczają się najwyższym poziomem praktyk niedzielnych. Według J. Matthesa osoby przynależne do zawodów tradycyjnych /rolnicy, urzędnicy i rzemieślnicy/ przewyższają w zakresie praktyk religijnych nie tylko robotników przemysłowych, ale i przedstawicieli zawodów "intelektualno-technicznych"¹¹. Opierając się na ankiecie synodalnej można wnosić, że wśród katolików zachodniemieckich najbardziej są związani z Kościołem rolnicy, mniej związani są urzędnicy państwowi i rzemieślnicy, najmniej zaś robotnicy i przedstawiciele wolnych zawodów¹².

Robotnicy austriaccy relatywnie najrzadziej ze wszystkich grup społeczno-zawodowych określali siebie w kategoriach "bardzo religijny" i byli niedoreprezentowani w grupie osób uczęszczających regularnie do kościoła¹³. Z wielkiej ankiety synodalnej wynikało, że 30% pracowników umysłowych i 67% rolników uczęszczało w każdą niedzielę do kościoła. Urzędnicy ujawniali o wiele bardziej krytyczne i zdystansowane postawy wobec Kościoła i religii niż rolnicy¹⁴. Ogólniej mówiąc, najbardziej religijni byli rolnicy, emeryci i gospodynie domowe, osłabioną zaś więź z Kościołem przejawiały osoby włączone w pracę zawodową, szczególnie robotnicy, urzędnicy i przedstawiciele wolnych zawodów¹⁵. W rejonie wiejskim w Austrii spadek praktyk religijnych - według samooceny badanych osób - był zbliżony u robotników i pracowników umysłowych, znacznie szybszy niż u rolników i gospodyń domowych /dekanat Sarleins-

sbach/¹⁶.

Ludność utrzymująca się z rolnictwa wykazywała z reguły najwyższe wskaźniki więzi z religią i Kościołem. L. Rosenmayr stwierdził współzależność frekwencji na mszy św. i urbanizacji wsi według przynależności zawodowej ludności. Regularność uczęszczania do kościoła młodych robotników była tym mniejsza, im mniejszy był w danej miejscowości odsetek ludności rolniczej i odwrotnie - im bardziej rolniczy charakter miała miejscowość, tym większa była regularność uczestnictwa w kulcie religijnym. Poziom dopełniania praktyk niedzielnych był związany z zawodem ojca. U dzieci robotników wykwalifikowanych stwierdzono najniższy poziom praktyk religijnych, dzieci rolników zaś poziom najwyższy¹⁷. Zdaniem L. Rosenmayra, im ktoś był bardziej włączony w życie gospodarcze i zawodowe, tym bardziej oddalał się od wartości i norm kościelnych¹⁸. Wśród regularnie uczęszczających do kościoła przeważały kobiety pracujące w domu, wśród niepraktykujących zaś kobiety czynne zawodowo¹⁹.

Wpływ różnych rodzajów środowisk i grup społeczno-zawodowych na religijność konstatowano w badaniach belgijskich. Podobnie jak w przypadku dorosłych, także wśród młodzieży wyższy był odsetek praktyk wśród młodych rolników i urzędników, trochę niższy u młodych kupców i rzemieślników oraz najniższy wśród młodych robotników²⁰. Interesujących obserwacji nad dynamiką praktyk religijnych w zależności od kategorii społeczno-zawodowych dokonano w dekanacie Marche en Famenne, okręgu wiejskim poddanym silnym zmianom strukturalnym. Wyniki globalne zdają się świadczyć o pewnej stabilizacji praktyk religijnych, tymczasem faktycznie następowały zmiany, chociaż w różnym stopniu w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych. Grupa praktykujących rolników zmniejszała się regularnie, podczas gdy zwiększała się liczba urzędników praktykujących; kategoria kupców i rzemieślników o niższym poziomie praktyk zmniejszała się, ale kategoria robotników - o najniższym poziomie praktyk - wzrastała. W efekcie całkowite dane liczbowe dotyczące praktyk religijnych nie uległy zmianie /zmiany kompensują się/²¹.

J. Laloux opierając się o badanie frekwencji niedzielnej stwierdził, że synowie robotników, którzy zdobyli status urzędnika, praktykowali lepiej niż synowie robotników, którzy pozostali robotnikami. Natomiast synowie rolników, którzy przechodzili do klasy robotniczej, praktykowali słabiej niż synowie rolników, którzy dziedziczyli zawód ojca²². Praktyki religijne robotników były znacznie słabsze niż urzędników i rolników²³. Szczególne obniżenie

się poziomu praktyk religijnych obserwowano w latach sześćdziesiątych u robotników.

W latach 1967-1976 nastąpił spadek wskaźnika dominantes w Belgii z 42,9% do 30,2%. Zmniejszanie się udziału w kulcie religijnym dotyczyło nie tyle robotników, ile raczej ludzi młodych przynależnych do wyższych środowisk społecznych. Niepraktykowanie w środowiskach robotniczych dokonywało się na zasadzie swoistej "reprodukcji" zachowań rodzinnych, w innych zaś środowiskach społecznych było zakwestionowaniem lub całkowitym odrzuceniem wyuczajów rodzinnych²⁴.

Wyniki francuskich badań socjologicznych ujawniają ścisłą zależność pomiędzy poziomem religijności /miersonej uczestnictwem w praktykach religijnych/ a strukturą społeczno-zawodową /klasową/. Spośród wszystkich kategorii społeczno-zawodowych najwyższy wskaźnik uczestnictwa we mszy św. niedzielnej reprezentowali farmerzy, średni - urzędnicy, managerowie i wolne zawody, najniższy - robotnicy. Odwrotnie kształtowały się odsetki osób niepraktykujących i obojętnych religijnie. W latach 1952-1970 zmniejszył się wyraźnie wskaźnik regularnie praktykujących robotników /o 9%/²⁵. J. P. Terrenoire podaje następującą hierarchię kategorii społeczno-zawodowych według poziomu realizowanych praktyk niedzielnych: wielcy właściciele ziemscy, warstwy wyższe, przemysłowcy, wielcy kupcy, wolne zawody, średni właściciele ziemscy, mali właściciele ziemscy, średnie warstwy urzędnicze i personel usługowy, rzemieślnicy i drobni kupcy, robotnicy rolni i robotnicy²⁶.

Korelację struktury społeczno-zawodowej i praktyk religijnych potwierdzały badania socjologiczne w innych krajach zachodnio-europejskich. We Włoszech wśród uczestników mszy św. silniej była reprezentowana ludność bierna zawodowo niż czynna, silniej chłopi i urzędnicy niż robotnicy. Zaangażowanie robotników odbiegało zawsze od ogólnokrajowego poziomu praktyk religijnych²⁷. Niższe warstwy w społeczeństwach zachodnioeuropejskich wykazywały większy dystans wobec religii na płaszczyźnie praktyk religijnych niż wyższe warstwy /klasy/ społeczeństwa.

Badania socjologiczne religijności w krajach socjalistycznych wykazują odmienny układ współzależności struktury społeczno-zawodowej i religijności. Wśród mieszkańców północnych Moraw, którzy zadeklarowali wiarę w istnienie sił nadprzyrodzonych, postawy religijne kształtowały się rozmaicie w różnych typach skupisk ludzkich. W miejscowościach liczących do 2 tys. mieszkańców wierzący w sposób niekonformistyczny stanowili 27% ogółu wierzących /w mias-

tach powyżej 50 tys. - 67%, wierzący typu konformistycznego czyli identyfikujący się z jakimś wyznaniem religijnym - 48% /w miastach powyżej 50 tys. - 26% i wierzący, dla których religia była drogowskazem i wartością centralną w działaniu praktycznym - 25% /w miastach powyżej 50 tys. - 7%/²⁸. Intensywność postaw religijnych była więc bardziej korzystna na wsi niż w miastach. Postawy religijne deklarowali najczęściej chłopci /73%, gospodynie domowe /45% i renciści /38%. Pozycję diametralną zajmowała inteligencja /15% i urzędnicy /21 %/. Robotnicy zajmowali pozycję pośrednią /30 %/²⁹.

Religia w społeczeństwie czechosłowackim według przytoczonych wyników badań traci na znaczeniu i chroni się w sferę prywatną jednostek, gdzie pełni jeszcze ważne funkcje kompensacyjną /religia jako źródło umocnienia, wewnętrznej równowagi, pociechy i nadziei, gwarancja moralności itp./. Proces sekularyzacji postępuje znacznie szybciej w środowiskach miejskich. "Wiara konformistyczna o tradycyjnych formach ekspresji przeważa na wsi"³⁰.

Wiara słowacka pozostała najsilniejszą ostoją dla religii w Czechosłowacji i w małym stopniu została objęta indyferentyzmem religijnym³¹. Zwłaszcza tradycyjne ceremonie religijne jak chrzest, ślub i pogrzeb chrześcijański, były bardzo silnie respektowane na wsi słowackiej w latach sześćdziesiątych. Utworzony w 1964 r. Instytut Socjologiczny Słowackiej Akademii Nauk przy Wydziale Naukowego Ateizmu grupował socjologów, którzy zamierzali prowadzić badania nad wpływem kolektywizacji i industrializacji na świadomość wierzących mieszkańców wsi³².

Badania ankietowe przeprowadzone w 1968 r. wykazały, że wierzący stanowili 70,7 % ogółu ludności Słowacji, ateiści - 14,1 % i niezdecydowani - 15,2 %. Wierzenia religijne były bardziej rozpowszechnione wśród chłopów /91,2 % - wierzący, 3,3 % - ateiści/ i robotników /73,4 % - wierzący i 10,1 % - ateiści/ niż wśród urzędników /54,3 % - wierzący, 28 % - ateiści/³³. Według danych ankietowych z 1980 r. 51 % Słowaków przyznało się do wiary religijnej i tylko 30 % Czechów. Przynależność do wspólnot wyznaniowych miała szerszy zakres /54 % katolicy, 14 % protestanci, 3 % inne wyznania i 29 % bezwyznaniowci/. Wynika stąd, że pewna część ludzi związanych z organizacjami wyznaniowymi nie przyznaje się do wiary w Boga /piąta część w Czechach i siódma w Słowacji/³⁴. W Słowacji religia - jak się wydaje - zajmuje stosunkowo ważne miejsce w świadomości społecznej ludzi, a procesy laicyzacyjne nie są tak zaawansowane jak na terenie Moraw i Czech.

W jednym z wielkich miast Niemieckiej Republiki Demokratycznej ustalono, że 50 % ogółu ludności przynależało do jakiegoś wyznania religijnego /na zasadzie członkostwa/. Spośród klasy robotniczej rekrutowało się 47,2 % zwolenników wyznań religijnych, spośród urzędników - 45,4 %, spośród rzemieślników spółdzielców - 48,3 %, spośród inteligencji - 50,5 %, spośród rzemieślników prywatnych - 75,2 %, spośród kupców prywatnych - 75,6 %, spośród rolników spółdzielców - 77,8 %³⁵. Klasa robotnicza w wielkich miastach wykazywała najmniejszy stopień więzi ze wspólnotami religijnymi, nawet nieco niższy niż inteligencja. Wśród członków spółdzielni produkcyjnych na wsi, utrzymujących znaczny stopień więzi z religią obserwowano przyspieszony proces odchodzenia od Kościoła.

Badania socjologiczne przeprowadzone w 1962 r. w Bułgarii wykazały wyraźne różnice w religijności między ludnością wiejską i miejską /o 11,6 % na korzyść ludności wiejskiej/. Wśród ludności liczącej powyżej 59 lat na wsi i w mieście liczba deklarujących się jako religijni przekraczała 50 %. Wieś pozostała w dalszym ciągu głównym nośnikiem religijności. Wśród ogółu wierzących 75,2 % mieszkało na wsi. Najsilniejszą według kategorii społeczno-zawodowych religijność wykazywali rolnicy indywidualni /74,4 % wierzących/, prywatni kupcy /58,3 %/, ludność niepracująca zawodowo /55,9 %/, rzemieślnicy prywatni /53,9 %/ i członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych /46,7 %/. Grupę pośrednią stanowią przedstawiciele wolnych zawodów /35,5 %/, robotnicy /24,4 %/, członkowie spółdzielni rzemieślniczych /20,5 %/. Grupą najmniej związaną z religią byli urzędnicy i inteligencja /18,3 %/³⁶.

Zebrany materiał empiryczny - zdaniem socjologów bułgarskich - potwierdza tezę o szybkim "zamieraniu" religii w społeczeństwie, o głębokiej fazie podważania podstaw wiary religijnej i wyzwania się świadomości człowieka spod wpływów tradycji religijnych w kierunku światopoglądu marksistowskiego.

Zdaniem socjologów jugosłowiańskich wszystkie warstwy społeczne podlegają procesowi zubożenia religijnego, chociaż nie w taki sam sposób i nie w takim samym stopniu. Istnieją pewne warstwy społeczne /np. chłopci/, które zostały objęte tym procesem tylko sporadycznie i marginalnie, w innych zaś proces zubożenia jest wyraźnie dostrzegalny /np. inteligencja/. Klasy robotniczej nie można umieszczać na dole hierarchii warstw społecznych zbudowanej według deklarowanego stosunku do religii. Ze względu na takie wskaźniki religijności jak: ogólna deklaracja wiary, wiara w Boga osobowego, udział w praktykach niedzielnych i komunijskich,

można ustalić w Jugosławii następujący porządek hierarchiczny warstw społecznych od najwyższego do najniższego rzeczywistego zaangażowania religijnego: rolnicy, rzemieślnicy i pracujący samodzielnie, robotnicy, urzędnicy, inteligencja humanistyczna i techniczna, dyrektorzy i personel kierowniczy. Zaangażowanie religijne i przynależność do Kościoła robotników niewykwalifikowanych jest na ogół wyższe aniżeli robotników wykwalifikowanych. Kolejność poszczególnych zawodów zmienia się nieznacznie, jeżeli uwzględnia się inne wskaźniki wiążące z religią³⁷.

Według badań A. Lebiediewa w rejonie miasta Penzy /ZSRR/ pozycja religii była bardziej trwała w miejscowościach wiejskich niż miejskich. Najbardziej odeszli od religii robotnicy i pracownicy umysłowi. Wśród robotników było - według tych badań - 6 % wierzących, 9 % niezdecydowanych, 36 % indyferentnych religijnie i 49 % ateistów. Analogiczne dane dla pracowników umysłowych wynosiły: 4 %, 6 %, 26 %, 64 %. Najwyższa religijność występowała w tych warstwach społecznych, które nie były związane z produkcją socjalistyczną: wśród emerytów /39 % wierzących/ i gospodyń domowych /43 % wierzących/. Badacze radzieccy podkreślają, że w warunkach rozwiniętego socjalizmu poziom wiedzy i kwalifikacje ludzi pracujących oraz charakter i treść ich pracy stanowią istotne czynniki sprzyjające laicyzacji³⁸.

Laicyzacja w krajach socjalistycznych jest nie tylko procesem spontanicznym, ale również świadomie i celowo kierowanym przez państwo. Inteligencja jest tą kategorią społeczno-zawodową ludności wiejskiej i miejskiej, włączoną w budowę i rozwój nowoczesnego społeczeństwa, która odznacza się niższym od przeciętnej poziomem religijności, potem idą kolejno - urzędnicy /pracownicy umysłowi/, robotnicy i rolnicy. Porzucanie wierzeń i praktyk religijnych jest mniej zaawansowane wśród ludności wiejskiej, zwłaszcza związanej z rolnictwem. Przynależność do klasy czy warstwy społecznej nie jest samodzielną zmienną niezależną religijności, lecz specyficzną kombinacją różnych uwarunkowań historycznych, politycznych, społecznych i kulturalnych. W kształtowaniu się świeckiej, niereligijnej kultury w społeczeństwach o ustroju socjalistycznym ważną rolę odgrywa system polityczny, oddziaływania instytucjonalne, kontrola społeczna i dominujący system wychowania³⁹.

W polskich badaniach socjologicznych nad religijnością podkreślano wielokrotnie związek pomiędzy nasileniem wierzeń i praktyk religijnych a przynależnością społeczno-zawodową. W latach sześćdziesiątych najsilniej związani z religią byli rolnicy

/94,3 % wierzący/, najsłabiej - pracownicy umysłowi /73,2 %/. Poziomą różnicę zajmowały wszystkie kategorie robotników i pracowników usług, przy czym poziom wierzeń religijnych był zróżnicowany w zależności od ich powiązań ze środowiskiem wiejskim⁴⁰. Analiza stanu praktyk religijnych i wierzeń wśród ludności wiejskiej w zależności od charakteru posiadanego gospodarstwa /obwarz/ wykazała, że wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa wzrastał regularnie odsetek osób w grupie głęboko wierzących i stale praktykujących. Obojętność religijna i zrywanie z praktykami religijnymi występowały przede wszystkim wśród osób utrzymujących się z zawodów pozarolniczych i wśród właścicieli najmniejszych gospodarstw /ludność chłopsko-robotnicza/⁴¹.

W świetle badań reprezentatywnych z 1977 r. można powiedzieć, że w większym stopniu niż charakter pracy rolniczej i pozarolniczej różnicowało postawy wobec religii stanowisko pracy. Największy stopień zlaicyzowania i zarazem najniższy wskaźnik wierzących występował wśród czynnych zawodowo w wojsku i milicji oraz kierowników wszelkich szczebli /63,3 % wierzących/. Najwyższy z kolei wskaźnik wierzących charakteryzował rolników indywidualnych /96,5 %/, niepracujące kobiety czyli gospodynie domowe /95,4 %/ oraz robotników wykonujących proste prace /94,7 %/⁴².

Fakt wykonywania określonej pracy zawodowej wpływa w sposób istotny statystycznie - jak wynika to z badań socjologicznych z 1973 r. - na osłabienie atrakcyjności wartości etycznych i religijnych. Wartości religijne były bardziej atrakcyjne w grupie pracowników fizycznych. Zależność ta ujawniła się w decydującym stopniu w grupie pracujących zawodowo mężczyzn. Wśród kobiet było brak zależności o tym charakterze, natomiast kobiety nie pracujące zawodowo wykazywały najsilniejszą orientację religijną. Najniższy stopień orientacji religijnej reprezentowali mężczyźni wykonujący pracę o charakterze umysłowym⁴³.

W badaniach nad rodziną puławską z 1971 r. okazało się, że zmiany w kodeksie etycznym dokonywały się powoli i obejmowały przede wszystkim dziedzinę życia seksualnego i stosunek do własności społecznej. Najmniej wrażliwe na innowacje w dziedzinie wartości i norm były rodziny z niższych grup społeczno-zawodowych. W rodzinach robotników niewykwalifikowanych i "niższych" pracowników umysłowych częściej występowała zgodność pokoleń w przyjmowaniu tych samych norm postępowania aniżeli w rodzinach robotników wykwalifikowanych i rodzinach inteligenckich⁴⁴.

Zależność między strukturą społeczno-zawodową a religijnością

kształtuje się w Polsce i krajach socjalistycznych odmiennie niż w wysoko rozwiniętych społeczeństwach Europy Zachodniej. Odmienność ich polega na zmniejszaniu się religijności w miarę, jak przechodzimy od niższych do wyższych kategorii społeczno-zawodowych. Bardziej związani z religią i Kościołem są rolnicy i robotnicy, mniej zaś pracownicy umysłowi, a zwłaszcza inteligencja i personel kierowniczy. Nie znaczy to, iż Kościół stosuje wobec rolników i robotników jakieś specyficzne i intensywne duszpasterstwo, uwzględniające ich społeczne i kulturowe problemy oraz potrzeby. Taki a nie inny układ więzi z religią i Kościołem w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych ma swoje uzasadnienia historyczne, społeczne i kulturowe, a nawet do pewnego stopnia uwarunkowania polityczne.

Nie ma natomiast jednostronnej zależności religijności od struktury społeczno-zawodowej. Żadna z kategorii społeczno-zawodowych nie wyklucza ani nie implikuje z konieczności przynależności religijnej, żadna nie przynależy bez wyjątku do Kościoła i żadna też nie opuszcza go masowo. W każdej warstwie społeczno-zawodowej odnajdujemy ludzi przywiązanych, oddalających się i obojętnych wobec religii⁴⁵. Różnice w partycypacji religijno-kościelnej są natury bardziej ilościowej niż jakościowej. W krajach zachodnio-europejskich wyższej więzi z Kościołem /kościelność/ na wai odpowiada relatywnie do innych zawodów wyższa więź z Kościołem u rolników. Szczególnie niską kościelność przejawiają robotnicy, znacznie niższą niż pracownicy umysłowi⁴⁶. Badania empiryczne ujawniają rozmiary ilościowe procesu odchodzenia mas robotniczych w Europie Zachodniej od praktyk obowiązkowych i zalecanych, często natomiast pomijają głębsze warstwy życia religijnego, trudniejsze do uchwycenia w sondażach socjologicznych.

Na tle przedstawionych hipotez badawczych pytamy, jak kształtuje się i zmienia religijność w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych w uprzemysławianym rejonie wiejskim w Polsce? Czy różnice w religijności rolników, robotników, pracowników umysłowych i gospodyń domowych z lat sześćdziesiątych utrzymały się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, czy też zaznaczyły się istotne zmiany? Idzie nie tyle o potwierdzenie różnic w postawach i zachowaniach, ile raczej o ukazanie kierunku i tempa przeobrażeń religijnych w zależności od struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej. Interesuje nas przede wszystkim "kierunek zmian", w mniejszym zaś stopniu "stan rzeczy".

Zakłada się, jako hipotezę roboczą, że istnieje współzależ-

ność między strukturą społeczno-zawodową ludności wiejskiej a jej religijnością. Im wyżej na skali stratyfikacji społecznej znajduje się dana kategoria społeczno-zawodowa, tym religijność jest mniej intensywna. Na skutek odmiennej dynamiki rozwojowej różnice w religijności nie zmniejszają się w kierunku upodobnienia się postaw i zachowań religijnych w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych.

Ludność pozarolnicza wydaje się bardziej "wrażliwa" na zmiany społeczno-kulturalne w warunkach przyspieszonej industrializacji⁴⁷. Podejmowanie pracy poza rolnictwem oznacza bardzo często nowy proces integracji społeczno-kulturowej, w którym jednostka przejmuje powoli modele myślenia i wzory zachowań nowego środowiska, rozwija relacje społeczne z ludźmi, którzy uprzednio byli jakby poza zasięgiem jej możliwości. Poszerzające się pole kontaktów społecznych i kulturalnych sprzyja przepływowi nowych pod względem ilościowym i jakościowym informacji na temat różnych dziedzin życia, systemów wartości światopoglądowych itp. Ludność zatrudniona w sektorach pozarolniczych gospodarki narodowej jest ważnym nośnikiem przemian społeczno-kulturalnych i - jak można przypuszczać - przemian społeczno-religijnych w społeczności wiejskiej.

Przeprowadzone w niniejszym opracowaniu analizy socjologiczne są oparte o dwukrotne badania empiryczne w 10 wsiach podmiejskich Płocka, należących administracyjnie do jednej parafii /Biała k. Płocka/. Pierwsze badanie przeprowadzono w 1967 r. i objęto nim zbiorowość 300 osób /93,8 % z zaplanowanej próby reprezentatywnej/. W drugim badaniu z 1976 r. przeankietowano 295 osób /94,2 %/. W kwestionariuszu wywiadu znalazły się zarówno pytania "otwarte" /bez wyliczonych możliwych odpowiedzi/, jak i pytania "zamknięte" /z podanymi odpowiedziami do wyboru/. W przeprowadzonej poniżej analizie opieramy się wyłącznie na materiałach uzyskanych z pytań "zamkniętych".

Duże prawdopodobieństwo reprezentatywności zebranych materiałów empirycznych i szczerosc zawartych w nich odpowiedzi czynią z nich wartościowe źródło do poznania postaw i zachowań religijnych ludności wiejskich. Odpowiedzi na pytania zadawane dwukrotnie w odstępie dziewięcioletnim są porównywalne, co umożliwia badanie podobieństw i różnic między przedstawicielami wyodrębnionych kategorii społeczno-zawodowych /badania powtarzane/⁴⁸.

Na podstawie zebranych materiałów empirycznych zostaną ukazane strukturalne linie rozwojowe religijności, przy uwzględnieniu elementów ciągłości i zmiany religijno-kościelnej. Szczególnie

ważne jest śledzenie postaw i zachowań nieortodoksyjnych z punktu widzenia doktryny i praktyki kościelnej. Religia jest bardzo zachowawczym elementem kultury i zmiany w tej dziedzinie zachodzą stosunkowo powoli, w sposób zróżnicowany w różnych sferach życia religijnego. Okres 9 lat dzielący obydwu badania, jakkolwiek nie jest zbyt długi, wydaje się wystarczający dla uchwycenia przynajmniej ogólnych kierunków przemian religijnych w środowisku wiejskim. Ramy niniejszego opracowania nie zezwalają na pełną analizę i interpretację zebranych danych, ograniczymy się więc do zasygnalizowania kwestii najistotniejszych.

II. GLOBALNE POSTAWY WOBEC RELIGII

Badania socjologiczne w zakresie parametru globalnych postaw wobec religii /tzw. globalne wyznanie wiary/ nie dostarczają obiektywnych danych religijności określonej zbiorowości osób, lecz rysują subiektywny obraz religijności widziany oczami samych badanych. Informują one, co respondenci sądzą o swoim stosunku do wiary i praktyk religijnych, jak ujmują dynamikę religijności w wymiarach czasowych /religijność "wyższa" w przeszłości lub obecnie/, pokoleniowych /wobec ojca i matki/ i "przestrzennych" /wobec sąsiadów i społeczności lokalnej/. W badaniu subiektywnego coraz bardziej interesujących nas zjawisk idzie tylko o to, by był to obraz w miarę autentyczny, czyli zgodny z rzeczywistymi odczuciami jednostek.

Socjologowie wskazują, że przemiany religijności w Polsce w niewielkim stopniu zmieniają globalne postawy wobec religii i charakteryzują się pewną ambiwalencją. "Oznacza to - jak zauważa W. Piwowarski - że w jednej sytuacji, zwykle w zależności od różnych czynników, następuje spadek globalnych postaw wobec religii, w innej zaś następuje ich wzrost. Znajdują to wyraz zwłaszcza w dwóch itemach, mianowicie autodeklaracja wiary i autodeklaracja praktyk religijnych. Omawiane tutaj badania w pełni potwierdzają ten dialektyczny proces, choć okres między jednym i drugim badaniem nie jest długi. W obydwu przypadkach wskaźniki kształtują się na wysokim poziomie i wykazują niewielkie tendencje zmian, tj. spadek głęboko wierzących, ale zarazem wzrost praktykujących systematycznie; podobnie wzrost religijnie obojętnych, ale zarazem spadek wcale nie praktykujących"⁴⁹.

Teza o względnej trwałości globalnych postaw wobec religii, sformułowana na przykładzie środowiska miejskiego, w większym jeszcze stopniu odnosi się do środowiska wiejskiego. Przejście do społeczeństwa przemysłowo-technicznego, potwierdzające drogę do pluralizmu /koniec jedności grup religijnych/ i zostawiające każdemu swobodę wyboru wiary⁵⁰, ujawnia się w swoich skutkach ze znacznym opóźnieniem w środowiskach wiejskich. Nasilenie wierzeń religijnych wśród ludności wiejskiej rejonu płockiego jest bardzo duże, niemniej zaznacza się pewne zróżnicowanie globalnych postaw wobec wiary.

Jeżeli listę następujących zawodów: rolnicy, rolnicy-robotnicy, robotnicy, pracownicy umysłowi, będziemy traktować jako zhierarchizowany układ pozycji społeczno-zawodowych od najniższego do najwyższego stopnia, zauważymy wówczas, że im wyższa jest pozycja zawodowa, tym mniejszy jest odsetek głęboko wierzących i większy - obojętnych religijnie. Wśród rolników 27,5 % stanowili głęboko wierzący, 71,8 % - wierzący i 0,7 % - obojętni religijnie, natomiast wśród rolników-robotników 25 % było głęboko wierzących i 75 % wierzących⁵¹. Osób zaliczonych do głęboko wierzących było wśród robotników 12,3 %, wśród pracowników umysłowych - 7,7 %; wierzących - u pierwszych 75,4 % i u drugich 80,8 %; obojętnych religijnie odpowiednio - 8,2 % i 11,5 % /4,1 % robotników zaliczyło siebie do wątpiących w sprawach religijnych/. Indyferentyzm religijny nie zaznaczył się u gospodyń domowych /27,3 % - głęboko wierzący i 72,7 % - wierzący/⁵².

Z autodeklaracji religijnej badanych osób można wnioskować, że obojętność wobec religii występuje w rejonie podmiejskim Płocka prawie wyłącznie wśród ludności utrzymującej się z zawodów nierolniczych. Ludność rolnicza jest związana silniej z religią /według ocen samoidentyfikacyjnych/⁵³. Niezależnie od przynależności społeczno-zawodowej mieszkańcy wsi w swej znakomitej większości to ludzie głęboko wierzący lub wierzący. Podstawowe parametry ideologiczno-światopoglądowe ulegają powoli przekształceniom i modyfikacjom⁵⁴. Pozostaje jednak otwartym pytanie, czy i na ile religijność ta stanowi swoiste dziedzictwo kulturowe po przodkach, przekazywane w rodzinie i szerszym środowisku społecznym, na ile zaś jest silnie osadzona w osobowości ludzkiej jako wartość indywidualna.

Układ globalnych wierzeń religijnych w kategoriach społeczno-zawodowych znalazł odzwierciedlenie w zależnościach pomiędzy rodzajem wykonywanego zawodu a samooceną zmian w religijności. Idzie

tutaj o autodeklaracje respondentów wskazujące na to, na ile są oni świadomi zmian w swej dotychczasowej religijności i kierunku, w jakim one zmiierzają. Przytoczone poniżej wskaźniki nie mówią o faktycznie dokonywanych się przemianach religijnych, lecz o ich odbiciu się w świadomości badanych katolików.

W grupie "dawniej" bardziej religijnych najwyższe wskaźniki uzyskali robotnicy /23,3 %/, pracownicy umysłowi /23,1 %/ i rolnicy-robotnicy /18,8 %/. Tylko 9,2 % rolników i 4,5 % gospodyń domowych zanwały u siebie pomniejszenie religijności. Z kolei wśród "obecnie" bardziej religijnych najwyższy wskaźnik uzyskały dwie kategorie zawodów: rolnicy /9,2 %/ i gospodynie domowe /9,1%/. W innych zawodach bądź w ogóle nie wystąpiły zmiany w kierunku pogłębienia religijności /rolnicy-robotnicy/, bądź tylko minimalne /robotnicy - 1,4 %, pracownicy umysłowi - 3,8 %/. Relatywnie największą stabilizację w religijności przejawiały gospodynie domowe /86,4 %/, rolnicy-robotnicy /81,2 %/ i rolnicy /80,9 %/ oraz nieco niższą - robotnicy /75,3 %/ i pracownicy umysłowi /73,1 %/⁵⁵.

Część ludności wiejskiej jest świadoma przemian w życiu religijnym. Przemiany te objęły już około piątą część badanych osób. Dokonują się one zarówno w kierunku odchodzenia od dotychczasowej religijności, jak i w kierunku pogłębienia posiadanej religijności. Nie jest pewne, czy proces pogłębienia religijności oznacza zawsze tendencję do bardziej świadomej religijności, czy tylko ugruntowanie religijności tradycyjnej. Około 80 % mieszkańców wai nie zanwały w swoim dotychczasowym życiu zmian w stosunku do religii.

Przyjmując deklaracje badanych osób na temat przemian życia religijnego za przybliżony wskaźnik faktycznych przekształceń można spodziewać się, że relatywnie najsłabsza dynamika postaw i zachowań religijnych w kierunku osłabienia religijności wystąpi u gospodyń domowych i rolników, średnia - u rolników-robotników oraz największa - u robotników i pracowników umysłowych⁵⁶. Interesujące jest pytanie, czy analiza szczegółowych aspektów religijności potwierdzi te przypuszczenia i ukaże zróżnicowaną dynamikę religijności w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych ludności wiejskiej?

III. WIEDZA RELIGIJNA I STOSUNEK DO DOGMATÓW KATOLICKICH

W środowiskach objętych intensywnymi procesami uprzemysłowie-
nia i urbanizacji nie przetrwają w stanie nienaruszonym postawy
katolików nawet głęboko wierzących, ale pozbawionych dostatecznej
wiedzy religijnej, tak jak nie ostoją się postawy katolików po-
siadających dobrą znajomość prawd wiary, jednak nie utrwaloną w
przekonaniach religijnych. W zinternalizowanych przekonaniach re-
ligijnych idzie o pozytywną ocenę treści wierzeń religijnych. Wy-
suwa się w związku z tym przypuszczenie, że im intensywniejsza
jest wiara w rzeczywistość ponadempiryczną, tym silniej zaznacza
się zespół uwewnętrznionych przekonań religijnych⁵⁷.

Wiedza religijna stanowi ważny, ale nie najważniejszy element
życia religijnego. Dopiero wyraźny rozdźwięk pomiędzy rozwojem in-
tektualnym i religijnym staje się niebezpieczny. Zaniedbanie
rozwoju wiedzy religijnej jest jednym z czynników kształtowania
się religijności niedojrzałej, opierającej się bardziej na uczu-
ciach, nawykach i obyczajach środowiskowych niż na osobistych
przemysleniach i refleksji. Zdarza się niejednokrotnie, że wraz
z rozwojem intelektualnym i zdobywaniem wyższych kwalifikacji za-
wodowych występuje brak troski o kształtowanie dojrzałości reli-
gijnej⁵⁸.

Stan wiedzy katechizmowej ludności wiejskiej rozpatrujemy na
przykładzie trzech wybranych prawd wiary. Zakres wiedzy pełnej,
niepełnej, błędnej i niewiedzy w zakresie prawd wiary o : Trójcy
Św. o Chrystusie i o piekle pokazuje tabela 1.

Tab. 1. Znajomość dogmatów katolickich /dane w %/

Znajomość dogmatów	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Trójca Sw.										
poprawna	93,2	87,0	89,7	68,8	88,1	67,1	86,6	84,6	100,0	90,9
niepełna	1,4	1,5	3,4	-	1,5	2,8	6,7	-	-	-
błędna	4,7	1,5	6,9	6,2	10,4	4,1	6,7	3,9	-	-
żadna	-	9,2	-	25,0	-	26,0	-	11,5	-	9,1
brak danych	0,7	0,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Chrystus										
poprawna	45,6	39,7	55,2	37,5	41,8	37,0	60,0	61,4	44,5	45,5
niepełna	27,2	34,4	20,7	50,0	28,4	34,2	13,3	30,8	29,6	27,3
błędna	25,8	9,9	24,1	12,5	29,8	13,7	26,7	3,9	25,9	22,7
żadna	-	16,0	-	-	-	15,1	-	3,9	-	4,5
brak danych	1,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pieśń										
poprawna	39,4	25,9	31,0	25,0	19,4	5,5	26,7	34,6	25,9	27,3
niepełna	40,8	22,9	31,0	37,5	44,8	35,6	33,3	30,8	33,3	18,2
błędna	18,4	19,1	38,0	25,0	35,8	16,4	40,0	15,4	40,8	18,2
żadna	-	31,3	-	12,5	-	42,5	-	19,2	-	36,3
brak danych	1,4	0,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

UWAGA: Wyróżnione kategorie społeczno-zawodowe opatrzone następującymi symbolami: RI - rolnicy /147 osób w 1967 r. i 131 osób w 1976 r./, RR - rolnicy-robotnicy /odpowiednio 29 i 16/, RW - robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani /odpowiednio 67 i 73/, PU - pracownicy umysłowi /odpowiednio 15 i 26/, GD - gospodynie domowe /odpowiednio 27 i 22/. Kolumna I podaje dane dla 1967 r., kolumna II przedstawia rezultaty z 1976 r.

Zależność pomiędzy strukturą społeczno-zawodową a znajomością dogmatów katolickich układa się odmiennie niż można by przypuszczać opierając się o hipotezę wyjściową zakładającą wyższą religijność w niższych warstwach społeczno-zawodowych. Zarówno w 1967 r., jak i w 1976 r. najlepszą wiedzą religijną wykazywali się katolicy przynależni do trzech kategorii społeczno-zawodowych: pracowników umysłowych, rolników i gospodyń domowych. Poniżej przeciętnego wskaźnika dla całej badanej populacji w zakresie znajomości prawd wiary sytuowali się rolnicy-robotnicy i robotnicy⁵⁹. Rolnicy i rolnicy-robotnicy ze wsi podpieńskich reprezentowali nieco wyższy poziom wiedzy katechizmowej niż przedstawiciele tych samych kategorii społeczno-zawodowych we wsiach podpuławskich⁶⁰.

Bardzo. znamienne kształtowała się dynamika wiedzy religijnej. O ile pracownicy umysłowi z 1976 r. byli nawet nieco lepiej zorientowani w treściach dogmatycznych katolicyzmu niż ta sama kategoria z 1967 r. /przeciętny wskaźnik wzrostu o 2,4 %, gospodynie domowe tylko nieznacznie gorzej /wskaźnik spadku o 2,3 %/, o tyle u robotników i rolników-robotników stwierdzono znaczne zmiany w kierunku ignorancji religijnej /przeciętny wskaźnik spadku - odpowiednio: 13,2 % i 14,8 %/. Dość znaczne pogorszenie się stanu wiedzy religijnej odnotowano u rolników /spadek o 8,5 %/. W efekcie tak kształtującej się dynamiki wiedzy religijnej u robotników wiejskich, którzy już w pierwszej fazie intensywnego uprzemysłowienia rejonu płockiego dysponowali najbardziej szczupłą wiedzą religijną, w dalszych etapach tego procesu jeszcze bardziej pogłębiła się ignorancja religijna. Niższa pozycja społeczno-zawodowa nie łączyła się na ogół z lepszą orientacją w sprawach wiary⁶¹.

Drugi ważny element wierzeń religijnych odnosi się do sfery przekonań. Konkretnie - chociaż nie wyłącza się - da się to zagadnienie z punktu widzenia socjologicznego sprowadzić do oceny treści wierzeń religijnych /akceptacja dogmatów wiary/. Przyjęcie prawd wiary ustalonych przez magisterium Kościoła jest zasadniczym kryterium przynależności w pełni do społeczności Kościoła /KK 14/, jednak sama wiara jest czymś znacznie więcej niż przyjęciem zbioru prawd, które są "podawane do wierzenia". Zakres pełnej akceptacji pięciu wybranych dogmatów wiary /z pominięciem wskaźników świadczących o negacji lub zwątpieniu/ przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Wskaźniki akceptacji bez zastrzeżeń głównych prawd wiary /dane w %/

Dogmaty wiary	RT		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Trójca Sw.	99,3	97,0	93,1	93,7	95,5	89,1	100,0	84,6	100,0	95,5
Opatrzność	100,0	97,7	93,1	100,0	89,5	84,9	100,0	80,8	92,6	81,8
Życie poza- grobowe	95,2	93,1	75,9	81,3	85,1	75,3	86,6	69,2	77,8	81,8
Zmartwych- wstanie ciała	93,9	86,3	89,7	62,5	74,6	60,3	86,7	46,2	85,2	86,4
Pieczęć	81,6	84,0	69,0	68,8	64,2	61,6	53,3	61,5	66,7	63,7
Srednia	94,0	91,6	84,2	81,3	81,8	74,2	85,3	68,5	84,5	81,8

W aspektach doktrynalnych religijność ludności wiejskiej wykazuje znaczne zróżnicowanie ze względu na strukturę społeczno-zawodową. Rolnicy uzyskiwali we wszystkich analizowanych dogmatach

wiary wskaźniki bezwarunkowej akceptacji wyższe od przeciętnego i zarazem wyższe od tych wskaźników, które reprezentowali przedstawiciele innych grup społeczno-zawodowych. Biorąc pod uwagę rolników, robotników i pracowników umysłowych można powiedzieć, że akceptacja dogmatów zmniejsza się stale i systematycznie w miarę, jak przechodzimy od niższych pozycji społeczno-zawodowych do wyższych⁶². Gospodynie domowe zbliżają się najbardziej do rolników, a rolnicy-robotnicy zajmują pozycję pośrednią między rolnikami i robotnikami. Dla porównania warto dodać, że zwartość przekonań religijnych u rolników rejonu puławskiego była znacznie wyższa niż u rolników-robotników, jednak zarówno jedni, jak i drudzy odznaczyli się niższymi wskaźnikami akceptacji dogmatów wiary niż rolnicy-robotnicy rejonu płockiego⁶³.

Konstatacje na temat zależności między rodzajem wykonywanego zawodu a nasileniem wiary w dogmaty katolockie odbiegają od tych, które zostały poczynione w tym samym środowisku społecznym 9 lat wcześniej. Według wcześniejszych ustaleń pracownicy umysłowi odznaczyli się wyższą zwartością wierzeń w dogmaty niż robotnicy. W latach 1967-1976 odnotowano bardzo zróżnicowaną dynamikę postaw wobec dogmatów wiary w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych. Badani z trzech kategorii zawodowych tylko nieznacznie odbiegali w zakresie akceptacji dogmatów od poziomu, jaki reprezentowali w 1967 r. Są to rolnicy /przeciętny wskaźnik akceptacji mniejszy o 2,4 %/, gospodynie domowe /2,7 %/ i rolnicy-robotnicy /2,9 %/. U robotników spadek był nieco większy /7,6 %/ i największy u pracowników umysłowych /16,8 %/. Wzmagające się odchodzenie od konformizmu wobec dogmatów wiary zanotowane u pracowników umysłowych jest najbardziej wymownym symptodem zmian religijności w wymiarze doktrynalno-ideologicznym w zależności od struktury społeczno-zawodowej⁶⁴. Przedstawiciele wyższych zawodów poszukują prawdopodobnie częściej niż inni nowych struktur wiarygodności pełniących funkcje legitymizujące postawy prowierzeniowe.

Poziom akceptacji wierzeń religijnych wynikający z łącznego przyjmowania pięciu wybranych dogmatów katolickich da się przedstawić w formie typologii kompleksowej. Wybieramy stosunkowo prostą analizę prowadzącą do utworzenia kilku typów różniących się nasileniem akceptacji formuł dogmatycznych Kościoła katolickiego. Odpowiedziom "wierzę" przypisano wartość "2", "wątpię" - wartość "1", "nie wierzę" - wartość "0". Po zsumowaniu każdy z respondentów mógł uzyskać za swoje odpowiedzi maksymalnie 10 punktów, a minimalnie zero punktów. W zależności od intensywności akceptacji,

wyrażającej się w liczbie zgromadzonych punktów wyodrębniliśmy pięć typów postaw wobec dogmatów wiary: o maksymalnej akceptacji /10 punktów/, o pomniejszonej /6-9 punktów/, o niezdecydowanej /5 punktów/, o minimalnej /1-4 punktów/ i o braku akceptacji /zero punktów/. Rozkład procentowy poszczególnych typów postaw wobec dogmatów wiary w przekroju przynależności społeczno-zawodowej badanych osób przedstawia tabela 3.

Tab. 3. Ewolucja postaw ludności wiejskiej wobec dogmatów katolickich /dane w %/

Akceptacja dogmatów	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
maksymalna	77,6	74,0	62,1	50,0	55,2	43,8	33,3	34,6	48,1	63,6
pomniejszona	22,4	23,7	31,0	43,8	32,8	42,5	66,7	50,0	44,5	27,3
niezdecydowana	-	-	3,4	6,2	6,0	6,9	-	3,8	7,4	-
minimalna	-	2,3	3,5	-	6,0	2,7	-	7,7	-	9,1
żadna	-	-	-	-	-	4,1	-	3,9	-	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W ujęciu kompleksowym ogólny kierunek zmian postaw wobec dogmatów wiary w zależności od wykonywanego zawodu jest podobny do uprzednio ustalonego, chociaż występują nieznaczne modyfikacje. Pod względem maksymalnej akceptacji pierwsze miejsce zajmują rolnicy, druga pozycja przypada gospodyniom domowym i rolnikom-robotnikom, trzecia zaś robotnikom i pracownikom umysłowym. Ci ostatni znacznie częściej niż inni skłonni są do krytycyzmu i negatywizmu wobec tradycyjnej ortodoksji katolickiej. Odstatek pracowników umysłowych o niezdecydowanej i minimalnej oraz braku akceptacji dogmatów wzrósł w latach 1967-1976 o 15,4 punktów procentowych i był najwyższy ze wszystkich kategorii społeczno-zawodowych⁶⁵. Dynamika postaw wobec dogmatów wiary robotników zaznaczyła się bardziej w zmniejszeniu się kręgu osób o akceptacji maksymalnej /11,4 %/ niż we wzroście akceptacji niezdecydowanej, minimalnej i braku akceptacji /1,7 %/. Wreszcie u rolników wystąpiły tylko nieznaczne przesunięcia w podmiotowej recepcji treści dogmatycznych katolicyzmu⁶⁶.

Religijność w wymiarze ideologicznym utrzymuje się jeszcze w środowisku podmiejskim Płocka na względnie wysokim poziomie. Poziom akceptacji zespołu też religijnych układa się jednak w pewną skalę zaangażowania, a przedstawiciele poszczególnych zawodów uznają w różnym stopniu zawartość depozytu wiary. Obserwowane zjawisko nadwątlenia apologetyki wierzeń i selekcji twierdzeń zaczerp-

niętych z ideologii religijnej, występujące u robotników a zwłaszcza u pracowników umysłowych, nie daje zbyt dużych gwarancji stabilizacji religijnej w przyszłości w zakresie pozytywnego stosunku do dogmatów wiary. W niższych zawodach występuje bardziej intensywne wiara w rzeczywistość ponadempiryczną, w wyższych zaś szacuje się bardziej niespójność przekonań.

Pośrednio potwierdza się hipoteza, że w środowiskach otwartych pogłębia się pluralizm światopoglądowy będący wyrazem przemian zachodzących w świadomości ludzi⁶⁷. We wsiach podmiejskich Płocka bardzo rzadko kwestionuje się prawdy czyści dogmatyczne o charakterze podstawowym, więcej zaś wątpliwości rodzi się w kwestiach eschatologicznych /istnienie piekła, zmartwychwstanie ciała itp./.

IV. POSTAWY WOBEC TRADYCYJNYCH NORM MORALNYCH

"Religia określa - pisze G. Le Bras - charakter i cele związku małżeńskiego: monogamia, poligamia, wielomęstwo, nierozzerwalność związku, czy rozwód i separację, obowiązek prokreacji itd. Każdy system religii regulujący stosunki osobiste a nawet majątkowe między małżonkami, rodzicami i dziećmi wywodzi się z ksiąg świętych i kanonicznych, z tradycji i obyczajów"⁶⁸. Chrześcijańska moralność małżeńsko-rodzinna jest właściwie moralnością naturalną, uzupełnioną normami specyficznymi religijnymi. Stanowi ona element składowy modelu religijności propagowanego przez Nauczycielski Urząd Kościoła. Kodeks moralności chrześcijańskiej określa, jakie dobro należy wybrać, jakiego zła należy unikać, krótko mówiąc, określa właściwą hierarchię wartości i norm moralnych.

Zespół norm moralnych, które Kościół głosi, interpretuje i uzasadnia, przekazuje się w świadomości katolików, przystosowując się do kultury i potrzeb środowiska lokalnego. W wyniku oddziaływania współczesnej kultury pluralistycznej szacuje się niejednokrotnie w świadomości katolików krytyczny stosunek do tradycyjnych norm moralności małżeńsko-rodzinnej. Nie są oni jednomyślni w sprawach tego, co moralnie dobre lub złe. Tabela 4 zawiera wskaźniki akceptacji bez zastrzeżeń sześciu norm moralnych dających się uszeregować w trzy grupy:

- czystości przedmałżeńskiej /zakaz współżycia małżeńskiego po ślubie cywilnym, ale przed ślubem kościelnym - norma A;

- zakaz przedmażeńskich stosunków seksualnych - norma B/
 - regulacji urodzeń /zakaz stosowania środków antykoncepcyjnych - norma C; zakaz przerywania ciąży - norma D/
 - nierozzerwalności małżeńskiej /zakaz rozwodów - norma E;
 nakaz utrzymania nierozzerwalności małżeństwa - norma F/.

Tab. 4. Wskaźniki bezwarunkowej akceptacji norm moralności małżeńsko-rodzinnej /dane w %/

Akceptacja norm	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
A	92,5	86,3	89,6	87,5	82,1	68,5	73,3	46,1	92,6	81,8
B	89,8	93,9	86,2	87,5	88,1	69,9	80,0	69,2	85,2	90,9
C	57,8	36,7	62,1	68,8	61,2	43,9	60,0	57,7	40,7	50,0
D	94,0	74,8	93,1	62,5	83,5	56,1	86,7	38,5	88,9	59,1
E	71,4	58,8	65,5	25,0	68,6	23,3	40,0	7,7	55,6	40,9
F	90,5	81,7	86,2	68,8	76,1	67,1	66,6	23,1	74,1	77,3
Srednia	82,7	72,0	80,4	66,7	76,6	54,8	67,8	40,4	72,8	66,7

Wyjęte z katolickiego kodeksu moralności seksualnej normy etyczne pozostają w stanie większego lub mniejszego zakwestionowania. W odniesieniu do normy zabraniającej rozpoczynania pojęcia małżeńskiego po ślubie cywilnym a przed ślubem kościelnym najmniej odchyleni można zanotować u rolników, rolników-robotników i gospodyń domowych. Pracownicy umysłowi zajmują przeciwną pozycję, robotnicy - środkową⁶⁹. W ogólnej ocenie moralnej współżycia przedmałżeńskiego ludzi młodych poglądy robotników i pracowników umysłowych upodabniają się. We wszystkich kategoriach społeczno-zawodowych istnieje pewna grupa katolików traktujących ślub kościelny jako swoistą formalność i ceremonię zewnętrzną, sankcjonującą wcześniej rozpoczęte współżycie małżeńskie i traktujących nieco autonomicznie sprawy seksualne, tj. niezależnie od instytucji małżeństwa kościelnego.

Norma zabraniająca stosowania środków antykoncepcyjnych uzyskała nietypową akceptację w przekroju struktury społeczno-zawodowej. Rolnicy i gospodynie domowe wykazywali niskie wskaźniki bezwzględnej akceptacji tej normy ze względu na znaczne rozmiary jej nieznanomości /odpowiedzi typu "nie wiem"/. Jeżeli wziąć pod uwagę tylko odpowiedzi wyraźnie kwestionujące obowiązywalność normy potępiającej antykoncepcję, wówczas potwierdza się ogólna prawidłowość spadku uznania norm moralnych w miarę przechodzenia od niższych do wyższych kategorii społeczno-zawodowych. W ocenach

moralnych odnoszących się do stosowania środków antykoncepcyjnych stanowiska robotników i pracowników umysłowych są dość zbliżone do siebie⁷⁰.

W aprobacie normy zabraniającej przerywania ciąży największe nasilenie wakażnika występuje wśród ludzi przynależących do zawodów rolniczych /rolnik, rolnik-robotnik/, średnie - u gospodyń domowych i najszabsze - u robotników i pracowników umysłowych⁷¹. Rozpiętość wakażników akceptacji tej normy u robotników i pracowników umysłowych wynosi 17,6 % na korzyść tych pierwszych. Pracownicy umysłowi, uczestniczący pełniej niż przedstawiciele innych zawodów w kulturze pluralistycznej, wykazują tendencję do relatywizacji i kwestionowanie normy szczególnie mocno akcentowanej na gruncie oficjalnego modelu moralności katolickiej⁷². Wystarczy tu przypomnieć zdecydowane słowa papieża z encykliki "Humanae vitae", że moralnie niedopuszczalne jest bezpośrednie usuwanie poczętego już procesu życia, a zwłaszcza bezpośrednie przerywanie ciąży, choćby dokonywane ze względów leczniczych.

Dość wyraźna zależność występuje między rodzajem wykonywanego zawodu a nasileniem akceptacji normy zabraniającej rozwodów. Wysoki wakażnik uznania tej normy reprezentowali rolnicy i gospodynie domowe, średni natomiast rolnicy-robotnicy i robotnicy oraz niski pracownicy umysłowi⁷³. Rozpiętość wakażników w uznawaniu normy kościelnej zabraniającej rozwodów pomiędzy rolnikami i pracownikami umysłowymi wynosiła 51,1 %⁷⁴. Normę kościelną nakazującą nierozzerwalność małżeństwa odrzucali znacznie częściej pracownicy umysłowi niż robotnicy /różnica 44 %/. W dziedzinie akceptacji normy nierozzerwalności małżeństwa dostrzega się większy rygoryzm niż w odniesieniu do normy zabraniającej rozwodów. Wynika to między innymi stąd, że w pytaniu o nierozzerwalność małżeństwa /= racjonalność stanowiska Kościoła w kwestii rozwodów/ respondencje będą mieć skłonność do myślenia w kategorii obowiązujących norm, w pytaniu zaś o ocenę rozwodzenia się małżonków - raczej w kategorii faktycznych wzorów zachowań. Część katolików wiejskich aprobuje więc rozwód nie tyle jako normę społeczną, lecz jako praktyczne rozwiązanie określonych sytuacji konfliktowych /"wyjście z trudnej sytuacji"/.

Bardziej tolerancyjne opinie w sprawie rozwodów wypowiadają osoby, które żyły lub żyją w tylko cywilnych związkach małżeńskich. Przekonania ich są próbą wyjścia z dysonansu poznawczego będącego wyrazem zachwianej harmonii między zasadami religijnymi a faktycznymi zachowaniami. Dążenie do autonomizacji własnego szcze-

ścia jest stawiane wyżej niż traktowany jako formalność ślub kościelny⁷⁵. Stosunkowo szeroki zakres aprobaty dla rozwodów w środowisku wiejskim współistnieje z niskim wskaźnikiem rozwodów. Sytuacja braku na szerszą skalę formalnych rozwodów nie zawsze świadczy o trwałości i stabilności małżeństwa. W środowisku wiejskim więź małżeńską podtrzymuje wiele czynników obiektywnych, nawet w warunkach poważnego zachwiania więzi uczuciowych łączących małżonków /np. identyfikacja interesów produkcyjnych gospodarstwa rolnego i rodziny, opinia publiczna, oddziaływanie parafii/.

Faktyczne postawy mieszkańców wsi w dziedzinie moralności seksualnej odbiegają w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych w sposób zróżnicowany od zinstytucjonalizowanych oczekiwań i norm uznawanych przez Kościół. Potwierdziła się zweryfikowana w 1967 r. hipoteza, według której najwyższym wskaźnikiem uznania norm należących do katolickiego kodeksu moralności seksualnej charakteryzowali się rolnicy, niższym - robotnicy i najniższym - pracownicy umysłowi. Wskaźniki przeciętne uwypukliły jeszcze wyraźniej zachodzące różnice pomiędzy przedstawicielami analizowanych kategorii społeczno-zawodowych⁷⁶.

W okresie 9 lat różnice pomiędzy wyodrębnionymi zawodami w analizowanych kwestiach pogłębiły się. Korelacja zmiennych stała się jeszcze bardziej wyraźna. W środowisku podmiejskim Płocka nie stwierdzono procesu "wyrównywania się" postaw w dziedzinie moralności seksualnej u przedstawicieli poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych⁷⁷. Wskazuje na to analiza dynamiki postaw moralnych ludności wiejskiej. Przeciętnie - dla sześciu wybranych norm moralnych - wskaźnik akceptacji zmniejszył się u gospodyń domowych o 6,1 %, u rolników o 10,7 %, u rolników-robotników o 13,7 %, u robotników o 21,8 % i u pracowników umysłowych o 27,4 %. W niektórych grupach zawodowych wskaźnik zmiany akceptacji konkretnej normy moralnej przekraczał 40 %, co wskazywało już na bardzo radykalne przekształcenia.

Nie znaczy to bynajmniej, że religia utraciła w środowisku wiejskim wpływ na kształtowanie modeli wychowania seksualnego. Jak słusznie zaznacza M. Kozakiewicz, "także w tych krajach, które uległy daleko idącej laicyzacji, zaplecze kulturowe religii właściwej dla danej kultury kształtuje normy postępowania jeszcze długo po tym, kiedy sam wpływ religii jako światopoglądu maleje lub ustaje"⁷⁸. Nawet w środowiskach miejskich, w których oddziaływanie religii jest mniejsze niż w środowiskach wiejskich, funkcje moralno-wychowawcze są dostrzegane i akceptowane w szerokim zakre-

sie⁷⁹.

Prześmiany świadczące o powolnym odchodzeniu od zinstytucjonalizowanego modelu moralności małżeńsko-rodzinnej do bardziej liberalnych poglądów i postaw ukazuje w sposób wymowny typologia ujęta w formie indeksu postaw moralnych. Zgodnie z przyjętą uprzednio techniką punktowania każdy z badanych został zakwalifikowany do jednego z pięciu typów: akceptujących wszystkie wybrane normy katolickiej moralności seksualnej /12 punktów/, akceptujących w sposób pomniejszony /7-11 punktów/, niezdecydowany /6 punktów/, minimalny /1-5 punktów/ i nie aprobujących całkowicie norm moralności seksualnej /zero punktów/. Rozkład wyróżnionych typów postaw moralnych w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych przedstawia tabela 5.

Tab. 5. Ewolucja postaw ludności wiejskiej wobec norm moralności seksualnej /dane w %/

Akceptacja norm	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
maksymalna	45,6	19,8	44,8	12,5	41,8	8,2	33,3	-	33,3	18,2
poniższona	50,3	72,5	44,8	68,8	41,8	61,7	40,0	50,0	55,6	68,2
niezdecydowana	1,4	4,6	6,9	12,5	3,0	2,7	6,7	7,7	7,4	9,1
minimalna	2,7	3,1	3,5	6,2	13,4	24,7	20,0	38,5	3,7	4,5
żadna	-	-	-	-	-	2,7	-	3,8	-	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zmiany w postawach moralnych zachodzące w środowisku podmiejskim Płocka raz jeszcze ujawniają, jak przynależność społeczno-zawodowa kształtuje konformizm wobec szeregu reguł etycznych, przy czym największa akceptacja norm występuje w następujących kategoriach społeczno-zawodowych: rolnicy, gospodynie domowe i rolnicy-robotnicy. W latach 1967-1976 zmniejszył się krąg katolików akceptujących bez zastrzeżeń normy moralne odnoszące się do sfery życia seksualnego ludzi, szczególnie u pracowników umysłowych i robotników.

Biorąc pod uwagę łączne odsetki osób absolutnie i z nieco pomniejszoną intensywnością akceptujących analizowane normy moralne można powiedzieć, że poziom uznania tych norm zmienił się nieznacznie u rolników /o 3,6 %/ i gospodyń domowych /o 2,5 %/, nieco więcej u rolników-robotników /o 8,3 %/ i robotników /o 13,7 %/ oraz szczególnie u pracowników umysłowych /o 23,3 %/. W kategorii pracowników umysłowych zaznaczają się w sposób najbardziej ewidentny sprzeczności pomiędzy systemem obowiązujących norm moral-

nych a faktycznymi przekonaniami ludzi. Normy religijno-etyczne tracą w tej grupie społeczno-zawodowej szczególnie szybko swoją absolutną trwałość i obowiązującą ważność.

Można przypuszczać, że w miarę dalszego wchodzenia wsi podmiejskich w orbitę wpływów industrializacyjno-urbanizacyjnych poszerzać się będzie również w innych kategoriach społeczno-zawodowych wyraźna selekcja reguł katolickiego kodeksu moralnego, co w konsekwencji oznaczać będzie dalszą utratę znaczenia moralności instytucjonalnej⁸⁰. Zawody związana z rolnictwem wykazują relatywnie najmniej ambiwalencji i dewiacji w zakresie etyki życia małżeńsko-rodzinnego, w stosunku do moralności katolickiej. W ocenie zachodzących zmian należy mieć na uwadze fakt, że analizowane normy moralne należą do "najsłabszych" ogniw w zespole katolickich norm moralnych, najczęściej kwestionowanych przez katolików. Wnioski dotyczą tylko tych norm, a nie całokształtu postaw moralnych ludności wiejskiej.

Ogólne przekształcenia społeczno-kulturowe, a także procesy laicyzacji sterowanej nie pozostają bez negatywnego wpływu na waloryzację norm moralności religijnej w świadomości części katolików. Przyczyniają się do powstawania dewiacji w stosunku do lansowanych przez Kościół norm moralności seksualnej⁸¹. Faktyczne postawy moralne ludności wiejskiej w dziedzinie małżeńsko-rodzinnego odbiegają już częściowo od zinstytucjonalizowanych oczekiwań i norm. Pełny konformizm wobec omawianych powyżej reguł etycznych zaznacza się u mniejszości badanych osób. Nie występuje w tej dziedzinie spraw upodobnienie się stylu życia różnych grup społeczno-zawodowych.

Rygoryzm i relatywizm związany ze sferą życia małżeńsko-rodzinnego ma różne oblicza⁸². Inaczej kształtują się przemiany moralne w sferze postaw, inaczej zaś w sferze realnych zachowań. Te ostatnie bardziej niż postawy zależą od konkretnych sytuacji życia codziennego. Zachowania moralne nie były jednak bezpośrednim przedmiotem referowanych badań empirycznych.

V. PRAKTYKI RELIGIJNE OBOWIĄZKOWE I PRYWATNE

Praktyki religijne jako czynności nakazane lub zalecane przez Kościół są ważnym, ale nie najważniejszym wykładnikiem religijności i nie dają adekwatnego obrazu życia religijnego jednostki lub

grupy społecznej. Ich brak natomiast świadczy niewątpliwie o jakichś daleko idących zmianach dokonujących się w życiu religijnym /negatywne kryterium religijności/. Praktyki religijne spełniane z pobudek religijnych świadczą o wewnętrznej religijności /kryterium pozytywne/. W środowiskach przemysłowych o tendencjach pluralistycznych, w których człowiek nie spotyka się ze ścisłą kontrolą i presją otoczenia społecznego, spełnianie obowiązków religijnych wymaga na ogół osobistego zaangażowania i jest znakiem żywotności religijnej⁸³.

W pierwszej kolejności zwrócimy uwagę na praktyki obowiązkowe /masa św. niedzielną i komunia św. wielkanocną/, w drugiej zaś na praktyki nadobowiązkowe /modlitwa indywidualna i wspólna w rodzinie/. Można przypuszczać, że praktyki modlitwy osobistej będą realizowane na poziomie najwyższym, praktyki obowiązkowe - na średnim i praktyki modlitwy wspólnej w rodzinie - na poziomie najniższym. Typy katolików przestrzegających w sposób zróżnicowany praktyki obowiązkowe ukazuje tabela 6.

Tab. 6. Obowiązkowe praktyki religijne /dane w %/

Typy praktykujących katolików	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
regularnie	55,8	51,2	41,4	31,3	32,9	24,7	60,0	26,9	48,1	36,4
nieregularnie	42,8	43,5	51,7	56,2	55,2	57,5	26,6	69,2	48,2	63,6
prawie wcale										
niepraktykujący	1,4	5,3	6,9	12,5	11,9	17,8	13,4	3,9	3,7	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W 1967 r. pracownicy umysłowi wykazywali wyższą aktywność w praktykach religijnych niż robotnicy i po rolnikach należeli do najbardziej praktykujących w parafii. W okresie 9 lat największe zmiany praktyk religijnych nastąpiły wśród pracowników umysłowych /spadek regularnych praktyk obowiązkowych o 33,1 %/, znacznie mniejsze wśród gospodyń domowych /spadek o 11,7 %/, rolników-robotników /o 10,1 %/ i robotników /o 8,2 %/ oraz najmniejsze wśród rolników /o 4,6 %/. Obecnie układ kategorii społeczno-zawodowych - od najwyższego do najniższego poziomu praktyk obowiązkowych - można ująć następująco: rolnicy, gospodynie domowe, pracownicy umysłowi, rolnicy-robotnicy, robotnicy⁸⁴. Wznoszenie się i opadanie krzywej praktyk religijnych w zależności od rodzaju wykonywanego zawodu przebiegało inaczej niż w odniesieniu do współzależności akcepta-

cji dogmatów i struktury społeczno-zawodowej.

Spśród wszystkich kategorii społeczno-zawodowych czołowe miejsce zajmowali rolnicy. Gospodynie domowe w praktykach religijnych upodobniły się bardziej do pracowników umysłowych i robotników niż do rolników. Ponieważ w przypadku gospodyń domowych idzie najczęściej o żony pracowników zatrudnionych poza rolnictwem, najsuwa się przypuszczenie o swoistym procesie synchronizacji poziomu praktyk religijnych w rodzinach pozarolniczych⁸⁵. W praktykach religijnych obowiązkowych rolnicy-robotnicy reprezentowali poziom zbliżony do tego, który cechował robotników, a więc zdecydowanie odbiegający od praktyk religijnych rolników⁸⁶.

Radykalne zmniejszenie się liczby systematycznie praktykujących wśród pracowników umysłowych spowodowało spadek dysproporcji praktyk religijnych u pracowników umysłowych i robotników. U pierwszych z nich nastąpiło znaczne przesunięcie w kierunku niesystematycznego udziału w praktykach religijnych, u drugich zaś częściowo w kierunku porzucenia praktyk religijnych. Porównując zmiany w religijności robotników umysłowych można by mówić o swoistym opóźnieniu zmian w praktykach religijnych u pracowników umysłowych w porównaniu ze zmianami w systemie wierzeń religijnych i norm moralnych Kościoła. Rozluźnianie się spistości przekonań dogmatycznych i moralnych dokonało się szybciej niż zrywanie z praktykami religijnymi. U robotników czynnikiem pierwszym było zaniechanie praktyk religijnych lub nieregularność ich odbywania, co z kolei wpływało na osłabienie świadomości religijnej. Odstępowanie publicznych praktyk religijnych było u robotników - relatywnie rzecz biorąc - dalej posunięte niż odstępowanie od dogmatów wiary⁸⁷.

Obecnie pracownicy umysłowi górują jeszcze aktywnością w praktykach religijnych nad robotnikami. W świetle dynamiki tych praktyk należy spodziewać się, że w najbliższych latach nastąpi wyrównanie poziomu dopełnianych publicznych praktyk religijnych w obydwu kategoriach społeczno-zawodowych. Zmniejszenie się częstotliwości praktyk religijnych może pociągnąć za sobą dalsze osłabienie spistości wierzeń i przekonań moralnych ludności wiejskiej⁸⁸. W głębszej analizie i interpretacji danych oprócz aspektów ilościowych należałoby uwzględnić jeszcze jakościowe elementy uczestnictwa w praktykach religijnych /wierność obyczajom, osobista pobożność, magiczny lęk, bezinteresowna miłość itp./.

Zaangażowania religijne katolików wyrażają się także poprzez uczestnictwo w praktykach wykraczających poza minimum wymagań stawianych przez Kościół. Praktyki tego rodzaju, zwane nadobowiązkowo-

wymi lub intensywnymi /pobożnymi/, są spełniane na zasadzie dobrowoli, bez ścisłego nakazu Kościoła pod sankcją grzechu ciężkiego. Zwłaszcza modlitwa - indywidualna lub zbiorowa w rodzinie - będąca znakiem żywej więzi z Bogiem, odgrywa doniośle znaczenie w życiu religijnym człowieka. Stan i dynamikę modlitwy indywidualnej ludności wiejskiej ukazuje tabela 7.

Tab. 7. Praktyka pacierza codziennego /dane w %/

Modlitwa osobista	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
codziennie	72,1	70,2	69,0	62,5	55,2	39,7	33,3	30,8	74,1	72,7
prawie codziennie	21,8	19,8	20,7	6,3	25,4	26,0	46,7	26,9	22,2	13,6
około raz w tygodniu	4,1	4,6	-	6,3	3,0	12,3	6,7	7,7	-	4,6
przy okazjach, rzadko	2,0	2,3	10,3	12,5	10,4	9,6	13,3	23,1	3,7	-
tylko przeżegnanie się	-	2,3	-	6,2	-	6,9	-	7,7	-	4,6
wcale od roku i dłużej	-	0,8	-	6,2	6,0	5,5	-	3,8	-	4,5
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Hipoteza dotycząca korelacji struktury społeczno-zawodowej i religijności zweryfikowała się w dziedzinie uczestnictwa w praktykach prywatnych, jakimi są modlitwy codzienne katolików. Wśród praktykujących systematycznie lub prawie systematycznie modlitwę codzienną powyżej przeciętnej znaleźli się rolnicy i gospodynie domowe, niższy poziom praktyki codziennego pacierza charakteryzował rolników-robotników i robotników, a szczególnie niski pracowników umysłowych⁸⁹. Znaczna część spośród pracowników umysłowych odmawia pacierz rzadko lub w ogóle nie modli się w domu.

Należy podkreślić, że we wszystkich kategoriach społeczno-zawodowych w 1976 r. poziom praktyki modlitwy codziennej i prawie codziennej był niższy od tego, który występował w analogicznych kategoriach społeczno-zawodowych dziewięć lat wcześniej: u rolników o 3,9 %, u gospodyń domowych o 10 %, u robotników o 14,9 %, u rolników-robotników o 20,9 %, u pracowników umysłowych o 22,3 %. Odchodzenia od codziennego praktykowania modlitwy osobistej było najszybsze u pracowników umysłowych, oni też reprezentują najniższy poziom tej praktyki religijnej⁹⁰. W grupie rolników i gospodyń domowych obowiązek modlitwy codziennej należy jeszcze do tzw. "oczywistości kulturowej", In niższa jest kategoria społeczno-zawo-

dowa, tym większe jest nasilenie udziału w praktykach religijnych prywatnych i odwrotnie, im wyższa jest kategoria społeczno-zawodowa, tym bardziej znika poczucie obowiązkowości w zakresie praktyk modlitewnych prywatnych. Pod tym względem w obydwu okresach nadań wystąpiła wyraźna zależność korelacyjna.

Modlitwę wspólną w rodzinie praktykowało 36,4 % gospodyń domowych, 35,9 % rolników, 28,8 % robotników, 26,9 % pracowników umysłowych i tylko 12,5 % rolników-robotników. Szczególnie niski poziom tej praktyki religijnej obserwuje się u rolników-robotników, co pośrednio może wiązać się z ich pracą zawodową w zakładzie uspołecznionym i we własnym gospodarstwie rolnym. Spadek regularnej i nieregularnej modlitwy wspólnej w rodzinie kształtował się u rolników na poziomie 8,3 %, u rolników-robotników - 25,5 %, u gospodyń domowych 15,4 %, natomiast u robotników nastąpił wzrost częstości występowania tej praktyki o 0,4 % a u pracowników umysłowych o 13,6 %. W świetle zgromadzonych danych empirycznych nie można stwierdzić, by wykonywany zawód wyznaczał w sposób jednolity stan i dynamikę rozwojową wspólnych praktyk modlitewnych w rodzinie.

Mimo zachodzących przemian społeczno-kulturowych w badanym środowisku wiejskim większość katolików uczestniczy mniej lub bardziej regularnie w praktykach religijnych o charakterze obowiązkowym. Zaznacza się natomiast pewne przesunięcie od ich regularnego do nieregularnego dopełniania⁹¹. Praktyki modlitewne prywatne są w o wiele większym stopniu respektowane niż praktyki modlitewne o charakterze rodzinnym.

VI. POSTAWY WOBEC PARAFII I DUCHOWIENSTWA

Pod wpływem intensywnych procesów industrializacyjno-urbanizacyjnych ulegają osłabieniu lub zachwianiu więzi społeczne w środowiskach wiejskich. Nie pozostaje to wszystko bez wpływu na postawy wobec parafii jako grupy lokalnej i na stosunek do duchowieństwa parafialnego. Interesuje nas zróżnicowanie poczucia przynależności do parafii, udziału w działaniach na rzecz parafii i interakcje społeczno-religijne wierzących z duchowieństwem w aspekcie przynależności do określonej struktury społeczno-zawodowej⁹². Dokonujące się przemiany mogą świadczyć o stopniowej dewaloryzacji statusu

parafii i kapłana w świadomości wiernych w jednych warstwach społecznych i utrzymywanie się jej wysokiego prestiżu w innych⁹³.

W socjologicznym obrazie religijności poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych nie można pominąć wymiaru wspólnotowo-instytucjonalnego. Z religijnością typu kulturowego wiąże się intensywniejsze zainteresowanie sprawami parafii jako grupy lokalnej. Ogólne deklaracje parafian o zainteresowaniu się życiem parafialnym nie zawsze świadczą o faktycznym zaangażowaniu się w sprawy parafialne, lecz mogą być wątpliwym wskaźnikiem emocjonalno-oceniającego stosunku do parafii. Zainteresowanie się problemami parafialnymi ze strony wyróżnionych kategorii społeczno-zawodowych przedstawiało się w 1976 r. następująco /w nawiasach podano dane dla 1967 r./: 83,2 % rolników /75,5 %/, 95,5 % gospodyń domowych /70,4 %/, 68,5 % robotników /70,1 %/, 62,5 % rolników-robotników /86,2 %/ i 50 % pracowników umysłowych /53,3 %/. W latach 1967-1976 zainteresowanie życiem parafialnym wzrosło u rolników /7,7 %/ i u gospodyń domowych /25,1 %/, w pozostałych kategoriach społeczno-zawodowych wykazywało tendencję malejącą: u robotników i pracowników umysłowych - nieznaczną /odpowiednio 1,6 % i 3,3 %/, u rolników-robotników zaś bardzo znaczną /23,7 %/. Fakt pewnego rozluźnienia więzi z kościołem parafialnym w zawodach nie związanych z rolnictwem powinien znaleźć odzwierciedlenie we wskaźnikach poczucia przynależności do parafii i jej pozytywnego wartościowania⁹⁴.

Parafia jako podstawowa grupa przynależności religijnej skupia wokół siebie liczne i głębokie przeżycia o charakterze emocjonalnym. Intensywne postawy emocjonalne wobec parafii pojawiają się u tych, którzy darzą swoją parafię szczególnym sentymentem, szczerząc się nią i jej osiągnięciami w rozmowach z krewnymi i znajomymi /postawy pozytywne/. Negatywne postawy są podzielane przez parafian, którzy są niezadowoleni z parafii, wypowiadają o niej uwagi krytyczne, nie szczerzą się nią w rozmowach z innymi. Pomiedzy tymi dwoma typami postaw wobec parafii rozciąga się obszar postaw obojętnych /ani za ani przeciw/. Rozkład postaw pozytywnych, negatywnych i obojętnych względem parafii prezentuje tabela 8.

Tab. 8. Atrakcyjność przynależności do parafii /dane w %/

Postawy wobec parafii	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
pozytywne	82,3	84,0	82,8	62,5	55,2	54,8	66,7	46,2	88,9	77,3
negatywne	3,4	2,3	3,4	12,5	10,5	5,5	13,3	19,2	-	4,5
obojętne	14,3	13,0	13,8	18,7	32,8	31,5	20,0	23,1	11,1	13,6
brak zdania	-	0,7	-	6,3	1,5	8,2	-	11,5	-	4,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Badana ludność wsi podmiejskich jest przywiązana do miejscowej parafii, jednak nierzadko w sferze emocjonalnej deklaruje rezerwę i dystans. Odsetek badanych nie odczuwających atrakcyjności parafii jest najniższy wśród rolników i gospodyń domowych, zwiększa się systematycznie w innych kategoriach społeczno-zawodowych, osiągając poziom najwyższy u pracowników umysłowych, wśród których szczególnie wysoki jest odsetek osób krańcowo negatywnie wartościujących parafię. Przedstawiciele zawodów związanych z rolnictwem przywiązują większą wagę do parafii i bardziej z nią identyfikują się. W latach 1967-1976 u rolników nastąpił lekki wzrost pozytywnych odniesień do parafii /1,7 %/, w innych kategoriach społeczno-zawodowych zaznaczył się lekki lub nawet gwałtowny spadek poczucia atrakcyjności parafii /robotnicy - 0,4 %, gospodynie domowe - 11,6 %, rolnicy-robotnicy - 20,3 %, pracownicy umysłowi - 20,5%/. W świadomości badanej ludności rolniczej parafia cieszy się większym prestiżem i atrakcyjnością, dumą i zadowolenie z przynależności są silniej odczuwane.

Parafia własnej przynależności może być oceniana w kontekście innych parafii jako "lepszą", "gorszą" lub "taką samą". Tego rodzaju porównania są dokonywane na podstawie bardzo różnych, niekiedy zupełnie błahych cech i dość często prowadzi do ocen kojarzących to co dobre z własną parafią, to co się ma z parafią obcą. Zasięg ocen wartościujących parafię w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych ukazuje tabela 9.

Tab. 9. Porównanie parafii własnej z parafiami sąsiednimi
/dane w %/

Parafia własna jest:	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
lepsza	51,0	46,6	37,9	25,0	25,8	23,3	26,7	34,6	29,6	50,0
gorsza	1,4	0,7	3,5	-	-	-	6,7	7,7	-	-
taka sama	9,5	14,5	-	18,8	17,9	16,4	6,6	15,4	11,1	13,6
brak zdania	38,1	38,2	58,6	56,2	46,3	60,3	60,0	42,3	59,3	36,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Deklarowane oceny parafii własnej w konfrontacji z parafiami okolicznymi ukazują interesujący obraz współzależności postaw wobec parafii z charakterem wykonywanego zawodu. Gospodynie domowe i rolnicy oceniają relatywnie najwyżej własną parafię; częściej oceniają ją "wyżej" niż parafie sąsiednie. Robotnicy i robotnicy-rolnicy mniej optymistycznie oceniają własną parafię w zestawieniu z innymi parafiami niż pracownicy umysłowi. Taka kolejność została spowodowana zmianami w okresie 9 lat między pierwszym i drugim badaniem. W grupie rolników zmniejszył się krąg osób dotrzegających "wyższość" własnej parafii o 4,4 %, w grupie robotników-rolników o 12,9 %, w grupie robotników o 12,5 %. W tym samym czasie nastąpił wzrost postaw świadczących o przyznawaniu priorytetu parafii własnej: o 7,9 % u pracowników umysłowych i aż o 20,9 % u gospodyń domowych. Pracownicy umysłowi odznaczali się większą swartością poglądów i ocen wobec parafii. Rozpiętość wskaźników poczucia atrakcyjności i "wyższości" parafii własnej nad innymi wynosiła u nich tylko 11,6 %, gdy tymczasem w innych kategoriach społeczno-zawodowych przekraczała 30 %. Tabela 9 ukazująca korelacje przynależności społeczno-zawodowej i ocen parafii własnej nie pozwala mówić o jakimś systematycznym trendzie.

Pomimo opisanych odchyłek dotyczących wartościowania parafii własnej na tle innych, utrzymuje się wiodąca tendencja wskazująca na intensywniejszą więź emocjonalną występującą u ludności związanej z rolnictwem. Przynależność do parafii jest raczej korelatem niższego statusu społeczno-zawodowego. Ludność wiejska wykonująca zawody pozarolnicze częściej niż ludność zatrudniona w rolnictwie zajmuje postawy częściowo dystansowane wobec parafii.

Przynależność do parafii może być inspirowane i rozwijane różnymi drogami i sposobami. Jedną z miar więzi z parafią stanowi aktywność wyrażająca się w zaangażowaniu w akcje organizowane na

rzecz kościoła parafialnego. W pracach przy kościele przyczyniających się do kształtowania postaw współgospodarzy parafii brało udział 27,4 % spośród robotników /38,8 % w 1967 r./, 26,7 % spośród rolników /57,8 %/, 12,5 % spośród rolników-robotników /72,4 %/, 4,5 % spośród gospodyń domowych /18,5 %/ i 3,8 % spośród pracowników umysłowych /26,7 %/. Największą aktywność i zaangażowanie w działalność parafialną według analizowanego kryterium wykazywali robotnicy i rolnicy. Mniejszą dbałość o parafię i niechęć do angażowania się w formie doraźnej pomocy przy kościele przejawiali pracownicy umysłowi. Ich absencja tego typu pracach społecznych na rzecz parafii może wskazywać pośrednio na swoisty sposób pojmowania roli parafianina, w której nie mieści się wymóg jakiejś pracy społecznej na rzecz kościoła parafialnego.

Innym ważnym miernikiem postaw wobec parafii są kontakty personalne z duchowieństwem. Relacje wzajemne w formie kontaktów są istotne z punktu widzenia integracji parafialnej /kooperacja, akomodacja, asymilacja/. Częstotliwość wzajemnych kontaktów z proboszczem wpływa na spójność wewnętrzną parafii i stanowi wyraźną przesłankę poczucia przynależności. Z jednej strony rozważa się gotowość do kontaktów osobowych z duszpasterzami, z drugiej zaś faktycznie podtrzymywane kontakty⁹⁵. Częstotliwość kontaktów bezpośrednich badanych osób z proboszczem przedstawia tabela 10 /poza oficjalnym kultem religijnym i poza kolędą/.

Tab. 10. Kontakty bezpośrednie z proboszczem /dane w %/

Ostatnia rozmowa z proboszczem była:	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
przed miesiącem	42,9	29,0	34,5	18,7	26,8	17,8	20,0	26,0	44,5	18,2
przed pół rokiem	15,0	19,8	13,8	6,3	19,4	12,3	13,3	11,5	3,7	4,5
przed rokiem	2,0	3,1	-	6,3	3,0	5,5	13,3	11,6	-	-
powyżej roku	2,0	4,6	3,5	6,2	9,0	11,0	-	7,7	3,7	4,5
wcała	29,9	40,4	37,9	62,5	35,8	50,7	26,7	42,3	44,4	68,2
brak zdania	8,2	2,3	6,9	-	3,0	2,7	26,7	-	-	4,6
brak danych	-	0,8	3,4	-	3,0	-	-	-	3,7	-
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W ostatnich latach zaznaczył się regres kontaktów z proboszczem we wszystkich kategoriach społeczno-zawodowych. Największy wzrost odsetka osób nie kontaktujących się z proboszczem wystąpił wśród rolników-robotników /24,6 %/ i gospodyń domowych /23,8 %/, mniejszy zaś wśród rolników /10,5 %/. Najbardziej rozbudowaną sieć

kontaktów z proboszczem posiadali rolnicy i pracownicy umysłowi. Na tle mało rozpowszechnionych kontaktów parafian z duchowieństwem uderza nieproporcjonalnie nieznaczna liczba rolników-robotników i gospodyń domowych stykających się z proboszczem. Nie potwierdziła się hipoteza, według której zajmowana pozycja społeczno-zawodowa wyznacza częstotliwość kontaktów z duchowieństwem⁹⁶. Narastanie dystansu wobec proboszcza we wszystkich kategoriach społeczno-zawodowych wskazuje, że nawet w środowiskach wiejskich parafianie odczuwają pewną potrzebę anonimowości i utrzymywania ograniczonych kontaktów bezpośrednich z proboszczem, o określonym charakterze⁹⁷.

Rozważane dotychczas szczegółowe wskaźniki więzi z parafią i duchowieństwem nie zawsze ukazywały regularne powiązania korelacyjne z wykonywanym zawodem. Bardziej jednoznaczna rola struktury społeczno-zawodowej uwidoczni się - być może - wówczas, kiedy poszczególne wskaźniki sprowadzimy do indeksu zbiorczego. Według przyjętej wcześniej procedury typologicznej przypisano wartość "2" odpowiedziom świadczącym o zaangażowaniu parafialnym, wartość "1" - odpowiedziom wskazującym na zaangażowanie częściowe lub niezdecydowanie, wartość "0" - odpowiedziom zawierającym negatywne oceny pod adresem parafii lub brak zaangażowania się w sprawy parafialne. W ocenie ważności kontaktów z duchowieństwem przydzielono wartość "2" tym respondentom, którzy spotkali się z księdzem przynajmniej jeden raz w ostatnim roku poprzedzającym przeprowadzenie badań, wartość "1" - tym, którzy kontaktowali się ostatni raz ponad rok lub nie potrafili sprecyzować daty ostatniego spotkania, wartość "0" - tym, którzy w ogóle nie rozmawiali z proboszczem. Faktyczna suma uzyskanych punktów wahała się od 1 do 10. Rozkład procentowy wyróżnionych typów postaw wobec parafii przedstawia tabela 11.

Tab. 11. Ewolucja postaw ludności wiejskiej wobec parafii i duchowieństwa /dane w %/

Typy więzi z parafią i duchowieństwem	RI		RR		RW		PU		GD	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
bardzo silna	19,0	7,6	17,2	6,3	13,4	2,7	-	3,8	7,4	-
silna	62,6	64,1	58,6	31,2	49,3	50,7	60,0	38,5	48,2	68,2
średnia	4,1	16,1	10,4	25,0	7,5	9,6	-	7,7	33,3	18,2
słaba	14,3	12,2	13,8	37,5	29,8	37,0	40,0	50,0	11,1	13,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Dynamika przemian postaw wobec parafii i duchowieństwa, ukazana w sposób kompleksowy w tabeli 11, zawiera zróżnicowane rozkła-

dy tych postaw w zależności od kategorii społeczno-zawodowych. Nasilenie pozytywnych postaw wobec parafii najpełniej przejawiało się u rolników i gospodyń domowych, znacznie niższe było u robotników i osiągało stan najniższy u rolników-robotników i pracowników umysłowych. Pracownicy umysłowi charakteryzowali się najsłabszą więzią z parafią /połowa z nich wykazuje typ słabej więzi z parafią/.

Zarysowujące się zmiany w więzi z parafią w toku uprzemysłowienia rejonu płockiego miały łagodny przebieg u rolników /spadek o 9,9 % liczby katolików o bardzo silnej i silnej więzi z parafią/ i u robotników /9,3 %/. Silne przemiany in minus odnotowano u pracowników umysłowych /17,7 %/, a szczególnie u rolników-robotników /38,3 %/. Postawy pozytywne wobec parafii uległy intensyfikacji u gospodyń domowych /12,6 %/. Jeżeli nawet w zakresie poszczególnych wskaźników więzi z parafią nie zawsze potwierdzała się hipoteza głosząca korelację więzi z parafią ze strukturą społeczno-zawodową, to w ujęciu kompleksowym współzależność ta stała się bardziej ewidentna. Niższa pozycja społeczno-zawodowa wiązała się z postawami silniejszego zaangażowania w sprawy parafialne i bardziej pozytywnego wartościowania parafii. W wyższych kategoriach społeczno-zawodowych wzrastał odsetek osób mniej zainteresowanych problemami parafialnymi⁹⁸.

Bezsporny jest fakt, że parafia jako wspólnota lokalna jest najbardziej ugruntowana w świadomości ludności rolniczej. Aktywność parafialna i zainteresowanie parafią w dwóch skrajnych kategoriach społeczno-zawodowych /rolnicy i pracownicy umysłowi/ są zróżnicowane w istotny sposób. Istniejące w latach sześćdziesiątych różnice nie zostały zniwelowane, lecz wprost przeciwnie - powiększyły się w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Struktura społeczno-zawodowa okazała się ważną determinantą religijności w jej aspekcie wspólnotowo-instytucjonalnym.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW

Jak wynika z przeprowadzonych analiz socjologicznych, struktura społeczno-zawodowa jest ważnym modyfikatorem powodującym zróżnicowania religijności, jednak z różnym nasileniem w jej poszczególnych aspektach. W zasadzie potwierdziła się hipoteza typowa dla warunków polskich, według której wyższe kategorie społeczno-zawo-

dowe charakteryzują się słabszą religijnością, niższe kategorie społeczno-zawodowe zaś religijnością silniejszą. Mówimy "w zasadzie", ponieważ robotnicy odznaczali się niższą niż pracownicy umysłowi wiedzą religijną i niższym poziomem obowiązkowych praktyk religijnych. Relatywnie szybkie odchodzenie pracowników umysłowych od regularnych praktyk religijnych przyczyniło się do zmniejszenia różnic w porównaniu z robotnikami.

Przypuszczenie, jakoby w miarę postępów industrializacji różnice w religijności poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych będą stopniowo zanikać aż do zupełnego zrównania się, nie potwierdziło się. Analiza porównawcza wykazała, że dynamika przemian społeczno-religijnych była szczególnie szybka u pracowników umysłowych i to prawie we wszystkich wymiarach religijności. Jedynie w sferze wiedzy religijnej i więzi z parafią zmiany przebiegały szybciej u rolników-robotników aniżeli u pracowników umysłowych. O ile utrzyma się dotychczasowe tempo przemian religijnych, pogłębią się jeszcze bardziej różnice w religijności pracowników umysłowych i pozostałych kategorii społeczno-zawodowych w środowisku wiejskim. Przedstawione zależności nie przybierają kształtu odwróconej lub rozwartej litery "U", lecz mają charakter raczej liniowy.

Najbardziej stabilną grupą społeczno-zawodową i odporną na zmiany są rolnicy i gospodynie domowe. Osoby należące do tych dwóch kategorii społeczno-zawodowych odznaczają się nie tylko relatywnie najwyższą religijnością, ale i znaczną stabilnością w sferze wierzeń, przekonań moralnych, wiedzy religijnej i więzi z parafią. Oddziaływanie industrializacyjno-urbanizacyjne - będące ważną, lecz nie jedyną - działającą pośrednio siłą sprawczą przemian społeczno-religijnych, napotykają wśród ludności rolniczej na największy opór. Rolnicy-robotnicy zatrudnieni w przedsiębiorstwach pozarolniczych i w gospodarstwach rolnych, faktycznie żyjący jakby w dwóch środowiskach społecznych, poprzez stałe "krążenie" międzyśrodkowe są bardziej podatni na zmiany społeczno-religijne niż rolnicy. Z reguły charakteryzują się niższą religijnością i silniejszą skłonnością do selektywnego traktowania wartości, norm i wzorów zachowań religijnych niż rolnicy.

Skonstatowany układ zależności między charakterem wykonywanej pracy zawodowej a religijnością w jej różnych wymiarach pozwala przypuszczać, że w miarę pogłębiania się heterogenizacji zawodowej we wsiach podmiejskich Płocka będzie dalej rozprzestrzeniać się typ wybiórczego podejścia do religii. Być może ulegnie

zakłóceniu dotychczasowy mechanizm kompensowania szybkich zmian religijnych wśród ludności zarobkującej poza rolnictwem przez stosunkowo powolne zmiany w warstwie rolniczej. Ludność pozarolnicza, a zwłaszcza pracownicy umysłowi, są w swej religijności bardziej poddani oddziaływaniom przemian społecznych stanowiących wynik uprzemysłowienia i modernizacji społeczeństwa⁹⁹. We współczesnym społeczeństwie zmienia się gwałtownie struktura społeczno-zawodowa, dlatego ważne staje się poznanie wpływu różnych rodzajów pracy zawodowej na postawy i zachowania religijne ludzi.

Zmiany w religijności nie dokonują się gwałtownie i równoległe z przekształceniami w strukturze społeczno-zawodowej ludności. Jeżeli mówi się o swoistym opóźnieniu zmian kulturalnych w stosunku do zmian strukturalnych, zmian w kulturze niematerialnej w stosunku do zmian w kulturze materialnej¹⁰⁰, to zjawisko "opóźnienia kulturowego" jeszcze wyraźniej zaznacza się w odniesieniu do religijności. Asynchroniczność zmian odnosi się w sposób zróżnicowany do poszczególnych elementów i aspektów religijności.

Wzory i modele życia o rodowodzie ponadlokalnym, wnoszone do środowiska wiejskiego, nie spowodowały zmian o charakterze zasadniczym i nie doprowadziły do destabilizacji środowiska parafialnego. Znajdowały one przeciwagę w dość stabilnych wartościach środowiskowych. W dalszym ciągu nieodłącznie z życiem rodzinnym są związane pewne wartości religijne, a wychowanie religijne - pomimo stopniowych postępów laicyzacyjnych - jest jedną z ważnych funkcji rodziny wiejskiej¹⁰¹.

W parafii nie nastąpił rozkład więzi społecznych niezbędnych dla zapewnienia normalnej żywotności społeczności lokalnej, opartej na wspólnocie zamieszkania i wspólnych wartościach religijnych. Parafia pozostaje grupą społeczną "na miarę ludzką" i - pomimo zmian - charakteryzuje się stosunkami typu osobowego między członkami społeczności parafialnej. Zachowuje wiele elementów ciągłości i przywiązania do podstawowych wartości wspólnotowych.

Istnieje szereg różnorodnych czynników warunkujących kształtowanie się postaw i zachowań religijnych ludności wiejskiej, czynników współdziałających i potęgujących się wzajemnie. Z tego szerokiego kompleksu wpływów obejmujących różne aspekty życia społecznego zwróciliśmy uwagę tylko na jeden. Uzyskane wyniki świadczą, że istnieje wyraźny związek pomiędzy przynależnością społeczno-zawodową badanych osób a kształtowaniem się postaw i zachowań religijnych. Zaobserwowane zależności stanowią dobrą podstawę do wyciągnięcia konkretnych wniosków praktycznych zmierzających do zwią-

szczenia efektywności działań wychowawczych w ramach szeroko pojętego systemu wychowania religijno-parafialnego. Nowe sytuacje religijne stwarzają nowe potrzeby duszpasterskie.

Wydaje się także, że - przy wszystkich ograniczeniach poznawczych - uzyskany materiał empiryczny może być istotnym przyczynkiem do dyskusji na temat problemów religijności nurtujących współczesną wieś polską. Jeżeli obraz religijności ludności pozarolniczej na wsi jest obrazem przyszłości dla całej wsi, to taki stan rzeczy powinien niepokoić. Duszpasterstwo, by sprostać potęgującym się zadaniom, musi trafiać w problemy współczesnego człowieka i prowadzić go do adekwatnych dla tych problemów odpowiedzi.

PRZYPISY

¹ G. L e B r a s. "Problemy socjologii religii." "Człowiek i Światopogląd" 4:1969 s. 73.

² Tamże s. 79.

³ "Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce". Pod red. A. Sicińskiego. Warszawa 1978 s. 17.

⁴ Wskazuje się, że nie tylko struktura społeczno-zawodowa, ale i zmiana wykonywanego zawodu wpływa na poziom realizowanych praktyk religijnych. K. M. S c h m i t z. "Kirche im Feld sozialer Interaktion." "Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie" 7:1971 s. 171.

⁵ 5 Jahre Internationales Katholisches Institut für kirchliche Sozialforschung /ICARES/. Hrsg. von E. Bodzenta. Wien 1957; J. W ö s s n e r. "Kirche - Familie - Sozialization." W: "Die Familie als Sozialisationsfaktor." Hrsg. von G. Wurzbacher. Stuttgart 1977 s. 360-362.

⁶ J. M a r i a ń s k i, "Grupy społeczno-zawodowe a religijność." "Kultura i Społeczeństwo" 21:1977 nr 1 s. 225-228. Zdaniem Th. Veblena życie religijne utrzymuje się w większym stopniu w klasach społecznych nie uczestniczących bezpośrednio w działalności produkcyjnej, natomiast wśród ludności zatrudnionej w zmechanizowanym przemyśle skąbnie lub zanika. Nowe zawody przemysłowe wymagające szczególnych zdolności intelektualnych reorganizują sposób myślenia robotnika i skłaniają do bezbożnego sceptycyzmu. Th. V e b l e n. "Teoria klasy próżniaczej." Warszawa 1971 s. 291-292. Por. G. S i n g e r. "Soziokulturelle Determinanten religiöser Orientierungen." W: "Religion im Umbruch. Soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft." Hrsg. von J. Wössner Stuttgart 1972 s. 189-191.

⁷ F. K e l l e r. "Die religiöse Praxis." W: "Kirche und Katholiken in der Bundesrepublik. Daten und Analysen." Hrsg. von E. Golomb. Aschaffenburg 1974 s. 86.

⁸ U. B o o s - N e n n i n g, E. G o l o m b. "Religiöses Verhalten im Wandel. Untersuchungen in einer Industriegesellschaft." Essen 1974 s. 136-142.

- ⁹ U. B o o s - N ü n n i n g. "Soziale Schicht und Religiosität." W: "Kirche und Klassenbindung. Studien zur Situation der Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland. Frankfurt am Main 1974 s. 113.
- ¹⁰ "Was glauben die Deutschen? Die EMNID - Umfrage: Ergebnisse - Kommentare." Hrg. von Harenberg. München-Mainz 1968 s. 98. Młodzież protestancka pracująca zawodowo w mniejszym stopniu niż młodzież ucząca się nie brała udziału w aktywnościach religijno-kościelnych, przy czym związek ten był szczególnie wyraźny wśród młodzieży męskiej. H. H u n g e r. "Evangelische Jugend und evangelische Kirche." Göttersloh 1960 s. 138.
- ¹¹ J. M a t h e s. "Die Emigration der Kirche aus der Gesellschaft." Hamburg 1964 s. 30; A. W e y a n d. "Formen religiöser Praxis in einem werdenden Industrieraum." Münster 1963 s. 188-189.
- ¹² S. B e c k e r. "Kirche ohne Arbeiter? Analyse von Umfrageergebnissen zur Überprüfung der Hypothese von der kirchenfernen Arbeiterschaft." Frankfurt am Main 1978 s. 199.
- ¹³ Die Religion im Leben der oberösterreichischen Katholiken. Ergebnisse und pastorale Fálgerungen. Sonderdruck aus dem Buch "Kirche und Priester zwischen dem Auftrag Jesu und den Erwartungen der Menschen." Linz b.r. s. 275-276.
- ¹⁴ Tamże s. 292-299. E. B o d z e n t a. "Die Katholiken in Österreich. Ein religionssoziologischer Überblick." Wien 1962 s. 84. "Religion und Kirche in Österreich." Wien 1973 s. 6. Institut für kirchliche Socialforschung - Nr 113.
- ¹⁵ P. Z u l e h n e r. "Kirche und Priester zwischen dem Auftrag Jesu und den Erwartungen der Menschen." Wien 1974 s. 120-121.
- ¹⁶ F. B r e i d. "Stabilität und Wandel in der Kirchlichkeit der Landbevölkerung." "Diakonia" 10:1979 nr 2 s. 102.
- ¹⁷ L. R o s e n m a y r. "Familienbeziehungen und Freizeitgewohnheiten jugendlicher Arbeiter. Eine Untersuchung von 800 Lehrlingen in Wien und Niederösterreich." Wien 1963 s. 218-227.
- ¹⁸ L. R o s e n m a y r, H. K r e u t z. "Rollenerwartungen der weiblichen Jugend. Eine empirische Untersuchung über Erwartungen und Dispositionen weiblicher Jugend in Österreich." Wien 1973 s. 119.
- ¹⁹ H. J a n i g, K. K r i s c h, J. S t a r y. "Kinder in Gruppen. Eine sozialpsychologische Untersuchung an Buben der Katholischen Jungschar Österreichs." Wien-Klagenfurt 1976 s. 45.
- ²⁰ J. L a l o u x. "Socjologia religii środowiska wiejskiego." W: "Socjologia religii." Opracował i wyboru dokonał F. Houtart. Kraków 1962 s. 87.
- ²¹ Tamże s. 91.
- ²² Podaję za: F. B o u l a r d, J. R é m y. "Pratique religieuse urbaine et religions culturelles." Paris 1968 s. 156.
- ²³ J. L a l o u x. "L'évolution religieuse en milieu rural," "Social Compass" 8:1961 nr 3 s. 247.
- ²⁴ L. V o y é. "De l'adhésion ecclésiastique au catholicisme socio-culturel en Wallonie." W: "CISR. Actes 15^{ème} Conférence Internationale de Sociologie Religieuse." Wenise 1979 - Religion et politique, Lille 1979 s. 297-299.
- ²⁵ Podaję za: B. L e ś. "Religijność społeczeństw przemysłowo-

wych. Studium porównawcze Francji i Wielkiej Brytanii." Warszawa 1977 s. 165-166.

26 J. P. F e r r e n o i r e. "Groupes socio-professionnels et pratiques culturelles catholiques." "Archives de Sciences Sociales des Religions" 37:1974 s. 129.

27 S. B u r g a l a s s i. "Gesellschaftsschichten und Reception der Lehre. Dargestellt am Beispiel Italien." "Concilium" 14:1978 nr 1 s. 4-5. O zależnościach pomiędzy przynależnością do klas społecznych a praktykami religijnymi w Hiszpanii pisze: R. D u a c a s t e l l a. Geographie de la pratique religieuse en Espagne." "Social Compass" 12:1965 nr 4-5 s. 294-299. Praktyki sakramentalne u mężczyzn w Ameryce Południowej wykazywały znaczną zależność od zarobków. U osób z niższych warstw społecznych o najniższych zarobkach praktyki sakramentalne były najniższe. U kobiet niezależnie od przynależności do warstwy społecznej praktyki religijne były na dość wyrównanym poziomie. G. S t a s. "Volkskatholizismus in Brasilien. Zur Typologie und Strategie gelebter Religiosität." München 1978 s. 77-78.

28 Ważne są konstatacje dotyczące wapólsależności pomiędzy religijnością a typem miejsca zamieszkania respondentów. W miejscowościach do 2 tys. mieszkańców było 41 % wierzących 20 % ateistów, w miejscowościach od 2 tys. do 10 tys. odpowiednio - 34 % i 26 %, w miastach od 10 tys. do 50 tys. - 22% i 40 % oraz w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców - 15 % i 46 %. Odsetki niezdecydowanych kształtowały się bardzo podobnie we wszystkich typach zamieszkania. Wierzenia religijne były więc bardziej rozpowszechnione w małych miejscowościach, natomiast środowiska miejskie sprzyjały postawom ateistycznym. B. K a d l e c o v á. "Ergebnisse religionssoziologischer Untersuchungen in Nordmähren." W: "Religion und Atheismus heute." Hrag. von O. Klohr. Berlin 1966 s. 145-157.

29 Tamże s. 148. R. B u c h a ł a. "Chrześcijaństwo w Czechosłowacji." "Chrześcijaństwo w Świecie" 2:1970 nr 6 s. 73.

30 B. K a d l e c o v á. "O niektórych problemach sytuacji religijnej w Czechosłowacji." "Zeszyty Argumentów" 6:1964 s. 108. Przynależność religijna w Czechosłowacji w 1970 r. według przybliżonych obliczeń przedstawiała się następująco: do Kościoła rzymsko-katolickiego należało 59,6 % ogółu ludności, do Kościoła ewangelickiego - 6,3 %, do Kościoła czechosłowackiego - 4,5 %, do innych wyznań religijnych - 0,3 % /ateiści - 14,1 %, bezwyznaniowci - 15,2 %/. "Kirchen in Sozialismus. Kirche und Staat in den osteuropäischen sozialistischen Republiken." Frankfurt am 1977 s. 274.

31 B u c h a ł a, jw. s. 63.

32 P. F r u s á k, B. K v a s n i č k a. "Religiosität und religionssoziologische Forschungen in der Slowakei." W: "Religion und Atheismus s. 157-162; por. B. K v a s n i č k á. "Działalność laicka w Słowacji." "Zeszyty Argumentów" 6:1964 s. 113-117.

33 M. T. S t a s z e w s k i. "Czechosłowacki model stosunku państwa do związków wyznaniowych." "Euhemer - Przegląd Religioznawczy" 19:1975 nr 2 s. 123-124; "Katholiken in der Slowakei." "Diegeat des Ostens" 16:1973 nr 4 s. 81-82.

34 B. T u m i ł o w i c s. "Postępy laicyzacji we Francji i CSRS." "Argumenty" 10:1984 s. 14.

35 W. M a s u l a. "Säkularisierung und Grosstadt." W: "Religion und Atheismus s. 98.

36 M. T. S t a s z e w s k i. "Państwa a związki wyznaniowe

w europejskich krajach socjalistycznych." Warszawa 1976 s. 112-113; T. S t o j t s c h e w. "Die Struktur der Religiosität in der Volksrepublik Bulgarien." W: "Religion und Atheismus s. 81-92; H. P i s a r e k. "Socjologiczne badania religijności w Bułgarii." "Euhemer - Przegląd Religjoznawczy" 9:1965 nr 4 s. 97-103; R. A. Ł o p a t k i n. "Obiektywne czynniki procesu sekularyzacji w warunkach społeczeństwa socjalistycznego." W: "Religia w warunkach społeczeństwa socjalistycznego." Warszawa 1976 s. 68-83.

37 S. V r c a n. "Working-class commitment to religion and church in Yugoslavia." W: "CISR. Actes 14^{ème} Conférence Internationale de Sociologie des Religions. Strasbourg 1977 - Symbolisme religieux, séculier et classes sociales." Lille 1977 s. 338-342.

38. Podają za: D.M. U g r i n o w i c z. "Wstęp do religioznawstwa teoretycznego." Warszawa 1977 s. 191-195.

39 S. V r c a n. "Soziale Klasse und Religion in Jugoslawien." "Concilium" 16:1980 nr 1 s. 29-41.

40 Podają za: A. S w i ę c i c k i. "Społeczne uwarunkowania polskiej religijności." "Więź" 20: 1977 nr 5-6 s. 9. Jeżeli identyfikacja religijna jest zdeterminowana przez przynależność społeczno-zawodową, to dotyczy to jedynie proporcji postaw religijnych i ateistycznych, nie zaś motywacji postaw religijnych. G. B a b i Ń s k i. "Społeczno-demograficzne determinanty poglądów i postaw studentów." "Życie Sokoły Wyższej" 23:1975 nr 9 s. 60.

41 A. P a w e ł c z y Ń s k a. "Postawy ludności wiejskiej wobec religii." "Roczniki Socjologii Wsi" 8:1968 s. 80-81. W badaniach warszawskich ustalono, że rodziny całkowicie identyfikujące się z katolicyzmem charakteryzowały się niższą pozycją społeczną pod względem zawodowym. E. C i u p a k. "Religijność warszawiaków." "Człowiek i Światopogląd" 2:1968 s. 55-56. W okresie międzywojennym rodziny rolnicze były bardziej religijne niż rodziny rzemieślnicze i wyrobnicze. S. K u r s a, T. P i s a r s k i, D. G r a l l e r ó w n a. "Wychowanie w środowisku małomiasteczkowym." Warszawa-Lwów 1934 s. 95-96.

42. K. D a r c z e w s k a. "Rodzina i postawy religijne." W: "Rodzina polska lat siedemdziesiątych." Pod red. M. Jarosz. Warszawa 1982 s. 204-205. W rejonie Kościerzyny na początku lat siedemdziesiątych 86 % rolników określiło siebie jako wierzących i regularnie praktykujących, 10 % - jako wierzących i praktykujących nierregularnie i 4 % - jako wierzących ale niepraktykujących. W całej zbadanej zbiorowości te trzy kategorie osób wierzących obejmowały 94 %, natomiast 6 % przypadają na niewierzących. L. S o p u c h. "Stosunek do religii studentów Uniwersytetu Gdańskiego - na tle innych grup społecznych" "Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Filozofia i Socjologia" 5:1980 s. 113.

43 S. J a ł o w i e c k i. "Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych." Warszawa-Wrocław 1978 s. 58-59, 110-111.

44 L. D y c z e w s k i. "Więź pokoleń w rodzinie." Warszawa 1976 s. 141.

45 Ch. L a l i v e D' E p i n a y. "Culture populaire, religion et vie quotidienne /Etude sur la population âgée en milieu rural, traditionnel et en milieu industriel urbain/. W: "CISR. Actes 16^{ème} Conférence Internationale de Sociologie des Religions. Lausanne 1981 - Religion, valeurs et vie quotidienne. Lille 1981 s. 169-172. Obok kryterium społeczno-zawodowego zróżnicowania ważną rolę odgry-

wa czynnik związany z gęstością zaludnienia. Współczynnik korelacji między gęstością zaludnienia a obojętnością religijną jest na ogół wysoki. Prawdopodobnie tereny o większej gęstości zaludnienia odznaczają się również wysokim odsetkiem robotników.

46 J. W e s s e r. "Religion als menschliche Theorie. Zur religiösen Problematik der gegenwärtigen Gesellschaft." W: Sinnverständnis und Glaube in der Industriegesellschaft." Hrg. von H. Petri. Paderborn 1976 s. 84; A. H a h n. "Religion und der Verlust der Sinngebung. Identitätsprobleme in der modernen Gesellschaft." Frankfurt am Main 1974 s. 22.

47 "Znaczną rolę w rozwoju kulturalnym wai odgrywa i będzie odgrywać młodzież ze szkół stopnia ponadpodstawowego dojeżdżająca do szkół w miastach oraz inteligencja wiejska. Ich rola wyraża się w dostarczaniu informacji kulturalnej, wzorów konsumpcji kulturalnej, uświadamianiu potrzeb w środowisku, uświadamianiu możliwości itd. Przepuszczac należy, że podobną rolę odgrywają również pracujący w mieście" /E. J a g i e ł k o - Ł y s i o w a. "Warunki społeczne dla rozwoju kultury na wai." W: "Tradycja i nowoczesność w kulturze wsi." Pod red. J. Dąmroza. Warszawa 1979 s. 72/.

48 J. M a r i a Ń s k i. "Dynamika przemian religijności wiejskiej w warunkach industrializacji." Poznań-Warszawa 1983.

49 W. P i w o w a r a k i. "Przemiany globalnych postaw wobec religii /na przykładzie Puław/." W: "Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana." Pod red. W. P i w o w a r s k i e g o. Wrocław 1983 s. 197; J. M a r i a Ń s k i. "Podstawowy konsens wiary w społeczeństwie polskim." "Roczniki Nauk Społecznych" 9:1981 s. 8-15.

50 E. P i a. "Pobudki religijne a przejście ku społeczeństwu technicznemu." W: "Ludzie - wiara - Kościół. Analizy socjologiczne." Warszawa 1966 s. 188.

51 W strukturze postaw wobec religii chłopci-robotnicy rejonu puławskiego różnili się od chłopów-rolników. W. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne." Warszawa 1971 s. 317-326. W grupie młodzieży męskiej z Warszawy, będącej w wieku 18-24 lat, osoby głęboko wierzące lub wierzące i stale praktykujące były stosunkowo najliczniejsze wśród osób pochodzących ze wai i małych miasteczek, wśród synów robotników, szczególnie zaś chłopów. Kategoria osób niewierzących była szczególnie wyraźnie zróżnicowana. Stanowiła ona 29,6 % ogółu badanych synów przedstawicieli wolnych zawodów i 1,1 % synów chłopskich /4,7 % wśród osób z wykształceniem podstawowym i 22,8 % - z wykształceniem wyższym/. Z. B a u m a n. "Wzory sukcesu warszawskiej młodzieży." "Studia Socjologiczne" 3:1961 s. 111.

52 W badanej zbiorowości wśród uczniów-studentów 18,5 % przypadało na głęboko wierzących i 70,4 % - na wierzących. Bardzo znaczące jest nasilenie się postaw świadczących o zwątpieniu religijnym, będącym rodzajem ambiwalencji pomiędzy wiarą i niewiarą /11,1 %/. W dalszych analizach socjologicznych pomija się kategorię "uczeń-student" ze względu na małą jej liczebność w obydwu badaniach. Wśród młodzieży odchodzenie od wiary lub zwątpienie silniej zaznacza się u osób pochodzenia inteligentnego. Z. K a w e c k i. "Światopogląd maturzystów /na podstawie badań empirycznych/. Warszawa 1981 s. 27.

53 R. B u c h a ł a. "Chrześcijaństwo na Węgrzech." "Chrześcijaństwo w świecie" 2:1970 nr 5 s. 78. W grupie studentów rzeszowskich najwyższy odsetek osób niewierzących i niepraktykujących stwierdzono wśród dzieci pracowników umysłowych /23,5 %/, rzemieślników /22,2 %/ i inteligencji z wyższym wykształceniem /15,5 %/.

najniższy zaś wśród dzieci pracowników fizycznych /4 %/ i rolników /2 %/. D. M a r k o w s k i, A. S a w k a. "Niektóre wyznaczniki świadomości społecznej studenta." "Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Socjologia i Filozofia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie" 1:1970 s. 140. Studenci krakowscy pochodzenia chłopskiego charakteryzowali się najwyższą tendencją do zmiany poglądów religijnych wraz z wpływem lat studiów, podobnie jak młodzież wywodząca się ze środowisk robotniczych. Młodzież pochodzenia inteligentckiego wykazywała stosunkowo słabą tendencję do zmiany przekonań religijnych, jednak wśród niej był najwyższy odsetek osób o poglądach ateistycznych. J. B u g i e l, L. H. H a b e r, W. K o s o Ń. "Wpływ uczelni na kształtowanie się poglądów społeczno-politycznych młodzieży studenckiej." Kraków 1971 s. 87.

54 W 1958 r. jako wierzący określilo się 68 % studentów warszawskich, w 1978 r. zaś 64 %. S. M o w a k. "Wartości i postawy społeczne." W: "Systemy wartości a wzory konsumpcji społeczeństwa polskiego." Warszawa 1980 s. 260.

55 Pochodzenie społeczne wpływało różnicująco na przekonania światopoglądowe studentów krakowskich. Wśród studentów pochodzących z rodzin chłopskich i robotniczych było 18 % więcej osób przekonanych o istnieniu Boga niż z rodzin inteligentkich. T. S o z a Ń a k i. "Światopogląd studentów - próba charakterystyki na podstawie empirycznych badań socjologicznych." W: "Prace socjologiczne." "Studia z socjologii młodzieży i wychowania." T. 2. Warszawa-Kraków 1974 s. 54-52. Stosunkowo wysoki wskaźnik postaw ateistycznych stwierdziło wśród młodzieży maturальной z 1972 r. /72,1% - wierzący, 16,3 - niewierzący, 11,6 % - brak odpowiedzi/. A. W ó j t e w i c z. "Psychosocjologiczne problemy światopoglądu." Warszawa 1977 s. 77-78.

56 Wśród badanych robotników i inteligencji robotniczej jednego z wielkich zakładów przemysłowych Warszawy 17,8 % przysnawało się do ateizmu i indyferentyzmu. A. P i e k a r s k i. "Postawy wobec religii /komunikat z badań socjologicznych/. W: "Religia w warunkach społeczeństwa socjalistycznego". Warszawa 1976 s. 150-151.

57 W. P i w e w a r s k i. "Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne." Warszawa 1977 s. 193. Mówi się też o erze postateistycznej, w której ludzie nie będą interesować się Bogiem, organizując we własnym zakresie lub lekkomyślnie swoje życie. M. H e u s c h. "U źródła współczesnego ateizmu." Paryż 1980 s. 11.

58 D. Z i 6 z k o w s k i. "Z zagadnień dojrzałości religijnej." "Znak" 23:1971 nr 12 s. 1587-1595.

59 W Łodzi w latach sześćdziesiątych znajomość nazwisk przedstawicieli władz państwowych i kościelnych była wyższa u pracowników umysłowych niż fizycznych. J. K a d s i e l a k i. "O problemie modelu rewolucji kulturalnej." Łódź-Warszawa 1964 s. 119. Wśród robotników nowohuckich 31 % badanych znało patrona swojej parafii i tylko 11 % nazwisko własnego proboszcza. H. K u b i a k. "Religijność a środowisko społeczne. Studium zmian religijności pod wpływem ruchów migracyjnych ze wsi do miasta." Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972 s. 68. W grupie badanych mieszkańców Rzymu 35,6 % znało nazwisko swojego proboszcza. E. P i n, C. C a v a l l i n. "Einstellungen zu Religion und Kirche in Rom. Vorläufiger Bericht einer soziologischen Untersuchung in Rom 1969-1970." Wien 1972 s. 62. Institut für kirchliche Sozialforschung - Handreichung 10.

60 P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 318-327.

61 W okręgu Rury członkowie wyższych warstw społecznych potrafili więcej powiedzieć o centralnych problemach i twierdzeniach wiary niż członkowie niższych warstw społecznych. B o o s-N ũ n - n i n. g. Golomb. "Religiöses Verhalten" s. 141. Wśród katolików zachodniemieckich pracownicy umysłowi częściej niż kupcy i przedstawiciele wolnych zawodów, a zwłaszcza częściej niż robotnicy, stawiali sobie pytania dotyczące Kościoła i rozmawiali na te tematy z krewnymi i przyjaciółmi. G. S c h i d t c h e n. "Zwischen Kirche und Gesellschaft. Forschungsbericht über die Umfragen zur Gemeinsamen Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland." Freiburg im Breisgau 1972 a. 161-162.

62 Wśród dorosłych Amerykanów 66 % pracowników umysłowych, 71 % robotników, 76 % przedstawicieli wolnych zawodów i managerów oraz 86 % rolników wierzyle w życie posagrobowe. W. A d a m s k i. "Kode pokolenie Ameryki. Kultura i społeczeństwo w sytuacji kryzysu." Warszawa 1977 a. 334.

63 P i w e w a r s k i. "Religijność wiejska" a. 319-328.

64 W stworzenie świata przez Boga z nicości wierzyło 88,7 % "głęboko wierzącej" młodzieży, 73 % - spośród wierzących, 36,5 % - spośród wierzących ale z zastrzeżeniami i 5,4 % - spośród niewierzących ale przywiązanych do tradycji. Z. K a w e c k i. "Religijność młodzieży." "Człowiek i Światopogląd" 10:1977 s. 136. Część młodzieży katechizowanej odrzuca tezę o stworzeniu świata. J. P a s s k i e w i c z. "Młodzież sakół średnich o religii." "Więź" 14:1971 nr 2 s. 59. Tezę o stworzeniu świata akceptowało 62,3 % maturzystów w 1977 r. i 74,8 % w 1980 r. Z. K a w e c k i, "Światopogląd młodzieży." "Argumenty" 48:1983 s. 1. Por. H. O w a c - R e m i s z e w s k a "Uczniowie sakół rolniczych o religii." "Euhenen - Przegląd Religioznawczy" 20:1976 nr 4 a. 57-61.

65 W grupie badanych inżynierów w Elblągu średnia bezwzględnej akceptacji 12 prawd wiary wynosiła 45,5 % /u techników - 61 %/. Z. K l i m c z u k. "Postawy wobec religii a postawy wobec pracy inteligencji technicznej /Studium socjologiczne na podstawie badań wybranych grup z "Zamechu" w Elblągu/. Lublin 1983 /maszynopis pracy doktorskiej - Archiwum KUL/.

66 W ankiecie synodalnej w RFN zainteresowano się intensywnością i stałością wiary katolików. Spośród ogółu badanych osób 49 % skłaniało się do przyjęcia twierdzenia "jestem wierzącym członkiem Kościoła i akceptuję jego naukę", 24 % - "czuję się chrześcijaninem, ale Kościół nie znaczy dla mnie zbyt wiele", 7 % - "pragnę wierzyć, ale czuję się niepewny w wierze", 9 % - "mam własne przekonania światopoglądowe niezależne od Kościoła", 3 % - "żyję i pracuję, reszta wynika sama z siebie, do tego nie potrzeba wiary", 2 % - "wiara nic mi nie mówi, poświęcam się natomiast zadaniom we współczesnym świecie i problemom moich bliźnich", 4 % - "właściwie nie wiem, w co powinienem wierzyć". Przekonanie, że jest się wierzącym i sorientowanym "dogmatycznie" członkiem Kościoła /wypowiedź pierwsza/ wzrastało w sposób znaczący wraz z wiekiem badanych osób. Wśród najmłodszych respondentów była stosunkowo silnie rozpowszechniona postawa wskazująca na posiadanie odrębnych niż kościelne poglądów oraz postawa obojętności i sceptycyzmu. S c h m i d t c h e n. "Zwischen Kirche und Gesellschaft" a. a09.

67 W. P i w e w a r s k i. "Problemy duszpasterskie w strefie urbanizacji." "Przegląd Powszechny" 3:1982 s. 25. W środowiskach studenckich zauważa się zjawisko upodobnienia się młodzieży z rodzin rolników do młodzieży z rodzin pracowników umysłowych w zakresie przemian wzorów aktywności dydaktycznej, towarzyskiej i

światopoglądowej. E. H i a j d u k. "Przemiany społecznej osobowości studentów." Zielona Góra 1982 s. 262.

68 L e B r a s. "Problemy socjologii religii" s. 73.

69 Współżycie małżeńskie po ślubie cywilnym a przed kościelnym potępiąło 77 % badanych rolników i 69,5 % chłopów-robotników rejonu puławskiego. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 320-328; V. S i g u s c h, G. S c h m i d t. "Problemy seksualne dorastającej młodzieży w Niemczech Zachodnich." "Problemy Rodziny" 6:1974 s. 43-45; J. H o f f m a n n. "Praktizierende Katholiken zwischen Kirche und Gesellschaft. Düsseldorf 1973 s. 132.

70 Prawie połowa wychodźców ze wsi nowotarskich mieszkających w Nowej Hucie /44,5 %/ i 14,5 % mieszkańców tych wsi oceniło zdecydowanie negatywnie katolickie normy życia seksualnego kierujące życiem małżeńskim. K u b i a k. "Religijność a środowisko społeczne" s. 111. Wśród badanych kobiet w 1974 r. w Krakowie /w wieku 20-39 lat/ tylko 50 % spośród wierzących i często praktykujących było zdania, że dobry katolik winien stosować się zawsze do stanowiska Kościoła w sprawie metod zapobiegania ciąży i 26,6 % - spośród praktykujących nierregularnie. K. K l u z o w a. "Społeczno-demograficzne uwarunkowania dzietności rodzin /Na przykładzie badań przeprowadzonych w Krakowie w r. 1974/. Wrocław-Warazawa-Kraków-Gdańsk 1978 s. 107. Z badań ogólnopolskich wynika, że postawy i zachowania prokreacyjne współczesnych małżeństw nie są zróżnicowane zajmowaną pozycją społeczno-zawodową, miejscem zamieszkania i intensywnością przekonani religijnych. A. T i t k a w. "Miejsce dziecka w świecie wartości." Warszawa 1982 s. 82.

71 W rejonie wiejskim Puław 89 % rolników i 80,3 % chłopów-robotników uznało za grzeszne przerywanie ciąży. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 320-328. Dezaprobatę zabiegów przerywania ciąży wyraziło 43,1 % młodzieży uczęszczającej do szkół rolniczych, 66,2 % młodzieży pozaszkolnej z okolic Puław i tylko 12,5 % imigrantów wiejskich w Nowej Hucie. H. O w o c-R a m i - s z e w s k a. "Uczniowie szkół rolniczych o religii." "Euhemer - Przegląd Religioznawczy" 20: 1976 nr 4. s. 61; W. P i w o w a r s k i. "Postawy religijne starszej młodzieży pozaszkolnej." "Roczniki Teologiczno-Kanoniczne" 17:1970 z. 3 s. 65; K u b i a k. "Religijność w środowisku społeczne" s. 116.

72 Wśród badanych mężatek wierzących i praktykujących regularnie 67,4 % było zdania, że dobry katolik powinien stosować się zawsze do nakazów Kościoła w sprawie przerywania ciąży i 37,4 % - spośród wierzących ale praktykujących nierregularnie. K l u z o w a. "Społeczno-demograficzne uwarunkowania dzietności" s. 107.

73 W parafiach wiejskich z okolic Puław 81 % rolników i 67,1 % chłopów-robotników uznawało za moralnie złe rozwodzenie się małżonków. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 320-328. Rozwód akceptowało 33,7 % badanych robotników poznańskich z rodzin "zaadzielałych" i 40,7 % - z rodzin "nowych". Z. T y s z k a. "Struktura poznańskich rodzin robotniczych." W: "Poznań. Społeczno-przestrzenne skutki industrializacji." Warszawa 1967 s. 28. W motywacji dopuszczalności rozwodów na pierwszym miejscu wymieniano względy moralne /51,5 %/, potem wzgląd na dobre współmałżonka /25,8 %/, wzgląd na dobro dzieci /5,3 %/ i względy społeczne /4,9 %/. A. P o d g ó r e c k i. "Zjawiska prawne w opinii publicznej. Studia socjologiczno-prawne." Warszawa 1964 s. 46. Wśród respondentek nowohuckich na pierwszym miejscu jako warunek w pełni uzasadniający podjęcie decyzji rozwodowej wymieniano gorszące zachowanie męża /nałogowe pijaństwo i awantury rodzinne/, na drugim - zdrady małżeńskie, na trzecim - niezgodność charakterów i na

czwartym - niemożność posiadania dzieci. F. A d a m s k i. "Rodzina nowego miasta. Kierunki przemian w strukturze społeczno-moralnej rodziny nowohuckiej." Warszawa 1970 s. 114-115.

74 W USA zarysowuje się negatywna korelacja między statusem społeczno-ekonomicznym a wskaźnikami rozwodów. Najwyższym wskaźnikiem rozwodów odznaczają się robotnicy. M. M. T u m i n. "Schichtung und Mobilität." München 1970 s. 90-102.

75 We wsiach woj. płockiego wśród mężczyzn zawierających związek małżeński w 1978 r. było więcej rozwiedzionych niż wdowców, natomiast wśród kobiet więcej wdów niż rozwiedzionych. "Charakterystyka społeczno-demograficzna województwa płockiego w 1978 r." Płock 1979 s. 12. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Płocku.

76 "Niepokoi mnie także stosunek rodzin katolickich do tych, którzy pozostają tylko w małżeństwie cywilnym. Znika poczucie zła, rodzice cieszą się, że mają zięcia, a rodzeństwo szwagra! I to rodzice katolicy!" /Pokłosie Powizytacyjne w parafii Biała - 1978 r./.

77 D. Markowska, pisząc o laickich treściach modelu rodziny zaznacza, że w subiektywnym odczuciu mieszkańców wsi "nowoczesne" modele życia rodzinnego niekoniecznie muszą być przeciwstawiane modelom tradycyjnie religijnym. D. M a r k o w s k a. "Rodzina wiejska na Podlasiu 1864-1964." Wrocław-Warszawa-Kraków 1970 s. 187.

78 M. K o z a k i e w i c z. "Kulturowe modele wychowania seksualnego." W: "Seksuologia kulturowa." Pod red. K. Imielińskiego. Warszawa 1984 s. 337.

79 R. W o ś n i a k. "Rodzina wielkowiejska stoczniowców." W: "Rodziny szczecińskie w świetle badań empirycznych." Pod red. L. Janiszewskiego. Szczecin 1982 s. 43-44.

80 Bardziej rygorystyczni w potępieniu naruszeń elementarnych norm społeczno-moralnych byli robotnicy i osoby pochodzenia robotniczego. A. P o d g ó n e c k i, J. K u r c z e w s k i, J. K w a ś n i e w s k i, M. Ł o ś. "Poglądy społeczeństwa polskiego na moralność i prawo /Wybrane problemy/. Warszawa 1971 s. 249.

81 W latach 1966-1967 na 44 śluby zawarte w kościele parafialnym siedem zawarto w tym samym dniu co ślub kościelny /15,9 %/, dwanaście - w 1-2 dni /27,3 %/, trzynaście - w tydzień /29,5 %/, cztery - w 2 tygodnie /9,1 %/, cztery - w 3 tygodnie /9,1 %/, trzy - w więcej niż miesiąc /6,8 %/ i jeden - w ponad rok od momentu ślubu cywilnego /2,3 %/.

82 Status społeczno-zawodowy rodziny w okolicach Płocka wywierał istotny wpływ na sposób charakteryzowania pojęcia "jakość życia", w kierunku rozszerzania aspiracji życiowych w rodzinach inteligenckich. A. K a l e t a. "Uwarunkowania opinii rodzin wiejskich o "jakości życia". "Wiesć i Rolnictwo" 2:1983 s. 227-228. Por. "Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego w połowie lat siedemdziesiątych." Pod. red. L. Beskid i Z. Sufina. Warszawa 1981 s. 253-260.

83 J. L a s k o w s k i. "Religijność w środowisku uprzemysłowionym." "Collectanea Theologica" 49:1979 nr 4 s. 32.

84 W badanych parafiach podpuławskich wskaźnik katolików niedzielnych wynosił 85,2 % u ludności rolniczej i 89,7 % u ludności rolniczo-robotniczej. P i o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 321 i 329-330. Według jednego z badań jugosłowiańskich 9 % rolników, 49,2 % robotników i 58,3 % urzędników zerwało całkowicie z praktykami religijnymi. V r c a n. "Working-class"

a. 340.

85 B o o s-Nł n n i n g. "Soziale Schicht" s. 104.

86 We wsiach byłego pow. konińskiego nie stwierdzono zasadniczych różnic między chłopami-rolnikami i chłopami-robotnikami w zakresie praktyk religijnych. M. P o c h w i c k i. "Erzeobrażenia społeczności rolniczej." Warszawa 1975 s. 94-95. Kierownicy i specjaliści, technicy i mistrzowie w przemyśle elektromaszynowym przywiązywali mniejszą wagę do praktyk religijnych niż robotnicy /zwłaszcza niewykwalifikowani/. D. D o b r o w o l s k a. "Zróżnicowanie społeczno-zawodowe a stosunek do pracy. Raport z badań nad pracownikami przemysłu elektromaszynowego w dużych miastach." Warszawa 1983 s. 28-29; F. A d a m s k i. "Postawy i praktyki religijne młodzieży." "Znak" 28:1976 nr 3 s. 400-401.

87 W badaniach przeprowadzonych w Łodzi w 1959 r. było przynajmniej raz w kościele w ciągu ostatnich trzech miesięcy przed badaniami 77,4 % pracowników fizycznych i 72 % pracowników umysłowych. K a d z i e l s k i. "O problemie modelu rewolucji" s. 108. O świętowaniu Bożego Narodzenia w rodzinie robotniczej pisze: M. B u r d o w i c z-N o w i c k a. "Święto tradycyjne w środowisku robotników wielkoprzemysłowych." W: Ż y g u l s k i, I. Hoffmann, M. B u r d o w i c z-N o w i c k a. "Święta w środowisku robotniczym." Warszawa 1983 s. 79-130.

88 S c h m i t c h e n. "Zwischen Kirche und Gesellschaft" s. 108.

89 Wśród chłopów-robotników z rejonu Puław 34,5 % odmawiało systematycznie pacierz, 47,2 % - niesystematycznie, 13,6 % - rzadko i 4,7 % - wcale. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 331. Według opinii dzieci z parafii Trzciana k. Rzeszowa 51,8 % ojców i 86,2 % matek modliło się codziennie. S. S i a r a. "Stosunek rodziny do moralności w opinii dzieci." "Katecheta" 24:1980 nr 1 s. 15.

90 Według badań F. Adamskiego najczęstsze przypadki regularnej modlitwy porannej i wieczornej występowały w środowisku chłopskim, drugie miejsce zajmowało środowisko robotnicze i trzecie - środowisko inteligenckie. A d a m s k i. "Postawy i praktyki" s. 397. Robotnicy brytyjscy znacznie rzadziej wypełniali praktyki modlitewne niż przedstawiciele klasy średniej. L e ś. "Religijność apokryfów przemysłowych" s. 169.

91 S o p u c h. "Stosunek do religii" s. 114. Niekiedy socjologowie zachodni podają zawyżone wskaźniki frekwencji niedzielnej. Według nich 60 % a nawet 80 % aktywnej ludności w Polsce bierze udział w niedzielnej mszy św. W ó s a n e r. "Religion als menschliche Theorie" s. 86.

92 W Łomży prestiż zawodu księdza malał wraz z wzrostem wykształcenia oceniających. Ksiądz cieszył się najwyższym stopniem poważania u badanych o najniższych zarobkach. Wzrost zamożności powodował spadek tego prestiżu. H. B i a ł o b r z e s k i. "Społeczeństwo Łomży." Białystok 1978 s. 120-121.

93 W dekanacie wiejskim Sarleinsbach /Austria/ utrzymywał się w latach siedemdziesiątych wysoki prestiż księdza. Pod względem szacunku znajdował się on na drugim miejscu po lekarzu /przy dzieleu pozycjach zawodowych podlegających ocenie/. Wysoko ceniono takie funkcje księdza jak sprawowanie kultu i udzielanie sakramentów. F. B r e i d. "Prägt der Lebensraum Kirchlichkeit und Religiosität des Menschen?" W: "Vom Passivraum zum Hoffungsgebiet." Hrsg. von F. Breid. Linz 1979 s. 81.

94 W rejonie wiejskim Puław 52 % rolników i 70 % chłopów-robotników przejawiało według własnych ocen zainteresowanie religią i Kościołem. P i w o w a r s k i. "Religijność wiejska" s. 318 i 327.

95 Wzrost potrzebę kontaktu z księżmi stwierdzono u katolików austriackich. "Die Religion im Leben" s. 297. Osobiste kontakty z księdzem były przedmiotem życzeń katolików zachodnioniemieckich z okręgu wiejskiego: często - 7,8 % badanych, czasem - 59,7 %, rzadko - 12,1 %, nigdy - 11,9 % / 8,5 % - niezdecydowani/. "Kirchlichkeit ohne Konsequenz?" "Informationen für die Seelsorge" 2:1971 s. 37. W wielkiej ankiecie synodalnej w RFN układ przymiotów, którymi powinien odznaczać się idealny ksiądz był następujący: wiele zrozumienia dla pojedynczego człowieka /76 % badanych katolików/, "otwarty" na problemy świata /71 %/, troska o życie wspólnoty /64 %/, gotowość do współpracy z innymi /63 %/, chętny do dyskusji /57 %/, będący na bieżąco w naukach teologicznych /43 %/, wyportowany i nowoczesny /43 %/, czytany 41 %/, skromny i bespretensjonalny /39 %/, prowadzący wewnętrzną życie z Bogiem i dający przykład pobożności /38 %/, zajmujący się problemami społeczno-politycznymi /36 %/. S c h m i d t c h e n. "Zwischen Kirche und Gesellschaft" s. 127.

96 W Austrii pozytywny obraz księdza najczęściej występował w świadomości rolników i gospodyń domowych. "Die Religion im Leben" s. 295-296. Por. J. L a n g e. "Ehe- und Familienpastoral heute. Situationsanalyse - Impulse - Konzepte." Wien 1977 s. 114. Młodzież na progu lat sześćdziesiątych w Polsce rozmawiała na tematy religijne i związane z religią przede wszystkim w kręgach rówieśniczych /88,8 % wszystkich rozmów na te tematy/ i rzadko ze starszymi osobami /11,2 %/. Rozmowy prowadzone były z kolegami i koleżankami wierzącymi /52,8 % wszystkich rozmów/ oraz z wątpiącymi i niewierzącymi /36 %/. E. W i l e m a k i, S. P r u s. "Wpływ środowiska psychospołecznego na kształtowanie się postaw religijnych młodzieży." "Collectanea Theologica" 34:1964 nr 1-4 s. 156.

97 W latach 1971-1977 było około 20 ważniejszych interwencji w Kurii Biskupiej w Płocku. Skargi były związane najczęściej z wymaganiami duszpasterskimi odnoszącymi się do formalności ślubnych. Część sverbalizowanych konfliktów była wywoływana przez osoby spoza parafii, najczęściej z Płocka, przy załatwianiu formalności ślubnych, pogrzebowych itp. Z socjologii organizacji wiadomo, że grupy najaźwiej identyfikujące się z zakładem przemysłowym najczęściej kwestionują konieczność rygorystycznego przestrzegania poleceń zwierzchników. A. P r e i s s. "Technicy-robotnicy w zakładach przemysłowych." Warszawa 1976 s. 170.

98 W środowiskach wiejskich ksiądz jest pojmowany jako osoba stwarzająca warunki do kontaktów z wartościami wyższymi nadającymi wielu ludziom sens ich egzystencji. J. K a r g u l, M. M a l e w s k i. "Wzory osobowe funkcjonujące w społeczności lokalnej miejscowości turystyczno-wypoczynkowej." "Kultura i Społeczeństwo" 23:1979 nr 3 s. 217.

99 Istnieją różnice między społecznym charakterem środowiska, z którego pochodzą dzisiaj mieszkańcy Nowej Huty a jego tradycjami rodzinno-religijnymi. Stosunkowo najwięcej osób niewierzących i obojętnych religijnie wywodziło się ze środowiska inteligentnego, najmniej zaś ze środowiska chłopskiego. F. A d a m s k i. "Przemiany religijności w warunkach urbanizacji. Przemiany światopoglądowe ludności nowego miasta." "Ateneum Kapłańskie"

8:1975 nr 1 s. 149.

¹⁰⁰ H. J. H o f f m a n n - N o w o t n y. "Soziologische Notizen zu einigen Problemen des Wertwandels." W: "Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel." Hrsg. von H. Klages u. P. Kmiecik. Frankfurt-New York 1979 s. 62.

¹⁰¹ D. D o b r o w o l s k a. "Wartości związane z życiem rodzinnym." W: "Przemiany rodziny polskiej." Pod red. J. Komorowskiej. Warszawa 1975 s. 272.

DIE GESELLSCHAFTLICH-BERUFLICHE STRUKTUR
UND DIE RELIGIÖSEN EINSTELLUNGEN UND
VERHALTENSWEISEN DER LANDBEVÖLKERUNG

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor berichtet von den soziologischen Forschungsergebnissen in verschiedenen europäischen Ländern zum Thema der Abhängigkeit des religiösen Lebens von der Sozial- und Berufsstruktur und stellt auf diesem Hintergrund die Frage, wie sich die Religiosität in ausgewählten gesellschaftlich-beruflichen Kategorien in einer starken Industrialisierungs- und Urbanisierungseinflüssen ausgesetzten ländlichen Region gestaltet und verändert. Ihn interessiert vor allem die "Richtung der Veränderungen" und nur in geringerem Grade der gegenwärtige Sachverhalt.

Vorausgesetzt wird als Arbeitshypothese, dass eine gegenseitige Abhängigkeit zwischen der Sozial- und Berufsstruktur der Landbevölkerung und ihrer Religiosität besteht. Je höher sich eine gegebene gesellschaftlich-berufliche Kategorie auf der gesellschaftlichen Schichtenskala befindet, desto weniger intensiv ist ihre Religiosität. Infolge unterschiedlicher Entwicklungsdynamik verringern sich die Unterschiede in der Religiosität in bestimmten gesellschaftlich-beruflichen Kategorien /Landwirte; Landwirte, die zugleich Arbeiter sind, Arbeiter, Geistesarbeiter, Hausfrauen/ nicht in Richtung einer Angleichung der religiösen Haltungen und Verhaltensweisen. Diese Hypothese wird aufgrund wiederholter Untersuchungen /1967-1976/ verifiziert.

Wie sich aus den durchgeführten soziologischen Analysen ergibt, ist die gesellschaftlich-berufliche Struktur ein wichtiger, die Differenzierung der Religiosität verursachender Modifikator, jedoch mit unterschiedlicher Intensität in ihren einzelnen Aspekten. Im Prinzip bestätigte sich die für polnische Bedingungen typische Hypothese, dass sich die höheren Sozial- und Berufsstrukturen durch eine schwächere und die niedrigeren Kategorien durch eine stärkere Religiosität auszeichnen.

Die vorhandenen Unterschiede in der Religiosität der Landwirte, Arbeiter und Geistesarbeiter verschwindet nicht. Die Dynamik des Wandels der Religiosität vollzog sich bei den Geistesarbeitern besonders schnell, und zwar in fast allen "Dimensionen" der Religiosität. Die stabilste und gegen Veränderungen am meisten immun gesellschaftlich-berufliche Gruppe stellen Landwirte und die Hausfrauen.

Wenn das bisherige Tempo der religiösen Wandlungen fort dauert, dann werden sich die Unterschiede in der Religiosität der Geistesarbeiter und der übrigen Sozial- und Berufskategorien im

ländlichen Milieu noch mehr vertiefen. Es kann vermutet werden, dass sich mit der Vertiefung der gesellschaftlich-beruflichen Heterogenisierung auf dem polnischen Dorf der Typ des "selektiven" Herangehens an die Religion sowie Symptome nur teilweiser Identifikation mit der Kirche ausbreiten werden.